

Znak sprawy: DSK.5110.28.2022.IG

OPINIA

Dotyczy:

Inwestycji pt. „Zagospodarowanie Bulwaru Filadelfijskiego w Toruniu”, polegającej na budowie dwóch pawilonów przeznaczonych do obsługi ruchu turystycznego z platformami widokowymi, na obszarze strefy buforowej „Miasta Średniowiecznego w Toruniu” – miejsca światowego dziedzictwa UNESCO. Powyższe zadanie stanowi część etapowo realizowanej inwestycji, obejmującej poza zagospodarowaniem bulwaru i budową jeszcze dwóch analogicznych pawilonów, także przebudowę ul. Bulwar Filadelfijski wraz z instalacją nowego systemu oświetlenia.

Podstawa wykonania opinii:

Pisma Dyrektora Departamentu Ochrony Zabytków w Ministerstwie Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 22.06.2022 r. oraz z dnia 29.07.2022 r.

Przedmiot i cel opinii:

Przedmiotem opinii jest realizacja inwestycji na podstawie dokumentacji projektowej pn. „Zagospodarowanie Bulwaru Filadelfijskiego w Toruniu”, wykonanej przez Univ.-Prof. Arch. DI Florian Riegler w maju 2018 r., w zakresie:

- budowy dwóch pawilonów przeznaczonych do obsługi ruchu turystycznego z platformami widokowymi, zlokalizowanych na terenie Bulwaru Filadelfijskiego w Toruniu, na osi ul. Żeglarskiej oraz ul. Łaziennej,
- przebudowy chodnika położonego wzdłuż murów obronnych miasta na odcinku ul. Żeglarskiej oraz ul. Łaziennej,
- montażu oświetlenia na terenie bulwaru na wskazanych wyżej odcinkach inwestycji,
- zapewnienia właściwego i zgodnego z merytorycznymi podstawami sposobu ochrony dziedzictwa archeologicznego na terenie inwestycji.

Celem opinii jest merytoryczna ocena wpływu powyższej inwestycji na chronione wartości miejsca światowego dziedzictwa UNESCO, m.in. na panoramę Starego Miasta w Toruniu oraz inne wartości tego obszaru wymienione w Rozporządzeniu Prezydenta RP, z dnia 08.09.1994 r., w sprawie uznania za Pomnik Historii oraz w decyzji nr 21COM VIII C z 06.12.1997 r., o wpisaniu Średniowiecznego miasta w Toruniu na Listę światowego dziedzictwa UNESCO.

Opinia zawiera również ww. zakresie ocenę wpływu przebudowy chodnika położonego wzdłuż murów obronnych miasta na odcinku ul. Żeglarskiej oraz ul. Łaziennej, na stan ich zachowania, w kontekście odprowadzania wilgoci i wód opadowych. Ponadto, oceniono sposób oświetlenia pawilonów oraz najbliższego otoczenia, w kontekście wpływu strumieni światła na panoramę miasta oraz odniesiono się do kwestii, czy ochrona dziedzictwa archeologicznego na terenie inwestycji jest zabezpieczona we właściwy sposób i zgodny z merytorycznymi podstawami.

Materiały, na których oparto opinię:

1. Zarządzenie Prezydenta RP z dnia 8.09.1994 r. w sprawie uznania za Pomnik Historii Toruń – Stare i Nowe Miasto (Monitor Polski Nr 50, poz. 422).
2. Wpis Średniowiecznego miasta w Toruniu na Listę światowego dziedzictwa UNESCO decyzją nr 21COM VIII C z 1997 r.
3. Pismo Generalnego Konserwatora Zabytków, z dnia 08.05.2015 r., w sprawie zarządzania i stanu zachowania dóbr wpisanych na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO.
4. Decyzja Komitetu Światowego Dziedzictwa-UNESCO 40COM 8E z 2016 r. dotycząca przyjęcia Deklaracji Wyjątkowej Uniwersalnej Wartości Średniowiecznego miasta w Toruniu.
5. Studium uwarunkowań konserwatorskich do miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego dla Zespołu Staromiejskiego z częścią strefy buforowej, 2017 r.
6. Decyzja Kujawsko-Pomorskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków z dnia 05.01.2017 r., WUOZ.T.ZAR.5143.81.2016.JS oraz z dnia 10.04.2017 r., WUOZ.T.ZAR.5143.18.2017.JS ustalająca zakres i rodzaj niezbędnych badań archeologicznych dla inwestycji polegającej na Zagospodarowaniu Bulwaru Filadelfijskiego w Toruniu.
7. Decyzja Prezydenta Miasta Torunia z dnia 16.01.2017 r., WAI B.6733.11.50.1.2017 DKKZx, ustalająca lokalizację inwestycji celu publicznego dla przedsięwzięcia pn. „Zagospodarowanie Bulwaru Filadelfijskiego w Toruniu”.
8. Decyzja Kujawsko-Pomorskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, z dnia 10.04.2017 r., ustalająca zakres i rodzaj niezbędnych badań archeologicznych dla inwestycji polegającej na zagospodarowaniu Bulwaru Filadelfijskiego w Toruniu dla terenu ul. Św. Jakuba, ul. Flisaczej, ul. Ducha Św. ul. Żeglarskiej i we wnętrzu Bramy Mostowej.
9. Pismo Miejskiego Konserwatora Zabytków w Toruniu, z dnia 05.09.2017 r., dotyczące zawiadomienia o wszczęciu postępowania administracyjnego w sprawie wydania decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego dla przedmiotowej inwestycji.
10. Decyzja Kujawsko-Pomorskiego Wojewódzkiego Konserwator Zabytków, z dnia 12.05.2017 r., WUOZ.T.ZAR.5161.27.2017.JS, udzielająca pozwolenia na prowadzenie badań archeologicznych w trakcie prowadzenia prac ziemnych związanych z zagospodarowaniem Bulwaru Filadelfijskiego w Toruniu w ul. Św. Jakuba, ul. Flisaczej, ul. Św. Ducha, ul. Żeglarskiej.
11. Pismo Kujawsko-Pomorskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, z dnia 11.09.2017 r. oraz z dnia 14.11.2017 r., skierowane do Prezydenta Miasta Torunia, ustalające warunki konserwatorskie do wydania decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego dla powyższego zadania.
12. Postanowienie Miejskiego Konserwatora Zabytków w Toruniu, z dnia 28.09.2017 r., BMKZ.6733.1.2017.AWK, uzgadniające projekt decyzji o ustaleniu lokalizacji celu publicznego dla inwestycji pn. „Zagospodarowanie Bulwaru Filadelfijskiego w Toruniu.
13. Postanowienie Kujawsko-Pomorskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, z dnia 02.10.2017 r., WUOZ.T.ZAR.5151.1.13.2017.JS, uzgadniające projekt decyzji o ustaleniu lokalizacji celu publicznego dla inwestycji pn. „Zagospodarowanie Bulwaru Filadelfijskiego w Toruniu” - budowa sieci elektroenergetycznej, kanalizacji sanitarnej i deszczowej – w zakresie ochrony zabytków archeologicznych.
14. Decyzja Kujawsko-Pomorskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, z dnia 24.10.2017 r., WUOZ.T.WZN.ZZ.5146.183.2017.MU, pozwalająca na usunięcie drzew i krzewów w związku z realizacją projektu zagospodarowania Bulwaru Filadelfijskiego w Toruniu.
15. Decyzja Prezydenta Miasta Torunia z dnia 30.10.2017 r., WAI B.6733.11.43.2017GK,KZ ustalająca lokalizację inwestycji celu publicznego dla zadania pn. „Zagospodarowanie Bulwaru

Filadelfijskiego w Toruniu – w zakresie sieci, w pasach drogowych ul. Ducha Świętego, Żeglarskiej i Mostowej.

16. Postanowienie Miejskiego Konserwatora Zabytków z dnia 30.11.2017 r., BMKZ.6733.4.2017.AWK, uzgadniające projekt decyzji w sprawie lokalizacji inwestycji celu publicznego dla zamierzenia pn. „Zagospodarowanie Bulwaru Filadelfijskiego w Toruniu”.
17. Postanowienie Kujawsko-Pomorskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, z dnia 11.12.2017 r., WUOZ.T.ZAR.5151.1.18.2017.JS, uzgadniające projekt decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego dla zadania pn. „Zagospodarowanie Bulwaru Filadelfijskiego w Toruniu” – w zakresie ochrony zabytków archeologicznych.
18. Projekt architektoniczno-budowlany oraz projekt wykonawczy dla inwestycji pt. „Zagospodarowanie Bulwaru Filadelfijskiego w Toruniu” z 2018 r.
19. Decyzja Miejskiego Konserwatora Zabytków z dnia 29.05.2019, BMKZ.4125.3.60.2019.AWK, zezwalająca na prowadzenie robót budowlanych związanych z zagospodarowaniem terenu Bulwaru Filadelfijskiego.
20. Decyzja Prezydenta Miasta Torunia z dnia 18.12.2019 r., nr WAIb.6740.13.749.126.2018.MS MP, zatwierdzająca projekt budowlany i udzielająca pozwolenie na budowę dla inwestycji pn. „Zagospodarowanie Bulwaru Filadelfijskiego w Toruniu”.
21. Postanowienie Kujawsko-Pomorskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków nr ZN/314/2020, z dnia 14.09.2020 r., odmawiające uzgodnienia projektu miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego dla obszaru Starego Miasta wraz z otoczeniem w Toruniu.
22. Zażalenie Prezydenta Miasta Torunia z dnia 22.09.2020 r. na postanowienie NR ZN/314/2020 Kujawsko-Pomorskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków z dnia 14.09.2020 r., WUOZ.T.WZN.PP.5150.4.23.2020.AG, odmawiające uzgodnienia projektu miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego dla obszaru Starego Miasta wraz z otoczeniem w Toruniu.
23. Opinia Narodowego Instytutu Dziedzictwa, z dnia 08.06.2021 r., dotycząca projektu miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego dla obszaru Starego Miasta wraz z otoczeniem w Toruniu.
24. Postanowienie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 16.12.2021 r., DOZ-OAiK.650.1190.2020.AR, uchylające postanowienie Kujawsko-Pomorskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków z dnia 14.09.2020 r., znak: WUOZ.T.WZN.PP.5150.4.23.2020.AG, odmawiające uzgodnienia projektu miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego dla obszaru Starego Miasta wraz z otoczeniem w Toruniu i całości i kierujące sprawę do ponownego rozpatrzenia przez organ pierwszej instancji.
25. Pismo wyjaśniające Kujawsko-Pomorskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, skierowane do Narodowego Instytutu Dziedzictwa, z dnia 06.05.2022 r., WUZ.T.ZAR.5185.3.2022.JS.3.
26. Pismo Miejskiego Konserwatora Zabytków w Toruniu wraz z dokumentacją projektową, skierowane do Narodowego Instytutu Dziedzictwa, z dnia 06.07.2022 r.
27. Protokół Kujawsko-Pomorskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków z oględzin przeprowadzonych w dniu 22 .08. 2022r. przy odkryciu fragmentów muru w świetle ul. Bulwar Filadelfijski (płd. nitki ulicy) w stronę zachodnią od Bramy Żeglarskiej w zw. odkryciem ww. fragmentów muru.
28. Decyzja Kujawsko-Pomorskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków z dnia 22.08.2022r znak: WUOZ.T.ZAR.5141.11.2022.JS., wstrzymująca roboty i nakazująca przeprowadzenie badań archeologicznych w niezbędnym zakresie, tj. w obrębie występowania fragmentu muru

gotyckiego na ul. Bulwar Filadelfijski w Toruniu, w południowej nitce ul. Bulwar Filadelfijski, w odległości 20m na zachód od Bramy Żeglarskiej.

29. Pismo Kujawsko-Pomorskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, z dnia 26.08.2022r., skierowane do Narodowego Instytutu Dziedzictwa w sprawie odkryć archeologicznych na ul. Bulwar Filadelfijski w Toruniu w dniu 22.08.2022r.

Stan prawny:

Przedmiotowe pawilony z platformami widokowymi wraz z infrastrukturą towarzyszącą, położone są w granicach strefy buforowej miejsca światowego dziedzictwa UNESCO – Średniowiecznego miasta w Toruniu, ustanowionego decyzją Komitetu Światowego Dziedzictwa UNESCO nr 21COM VIII C z 1997 r. (kryt. II i IV) oraz decyzją o doprecyzowaniu granic obszaru nr 32COM 8D z dnia 31.03.2009 r.

Przypomnieć należy, że zgodnie z Wytycznymi operacyjnymi do realizacji Konwencji światowego dziedzictwa, strefa buforowa ustanawiana jest w celu uzupełnienia ochrony dobra o dodatkowy obszar, w celu zapewnienia właściwej ochrony miejscu światowego dziedzictwa. Strefa powinna obejmować bezpośrednie otoczenie dobra, ważne widoki i inne obszary lub atrybuty, mające funkcjonalne znaczenie dla dobra i jego ochrony¹.

Fakt istnienia strefy buforowej Średniowiecznego miasta w Toruniu rodzi obowiązek umieszczania zapisów o ochronie miejsca w dokumentach planistycznych miasta, kształtujących politykę przestrzenną w jej obszarze. Wyznaczony obszar strefy buforowej objął obszar po obu stronach rzeki Wisły.

Ponadto, teren objęty przedmiotową inwestycją zlokalizowany jest na obszarze pomnika historii „Toruń – Stare i Nowe Miasto”, uznanego Zarządzeniem Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 08.09.1994 r. Natomiast mury obronne miasta, stanowią element układu urbanistycznego Starego i Nowego Miasta w Toruniu, wpisanego do rejestru zabytków w obrębie dawnych murów miejskich decyzją Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Bydgoszczy z dnia 29.12.1952 r.

Z treści Porozumienia z 05.01.2004 r., zawartego pomiędzy Wojewodą Kujawsko-Pomorskim a Prezydentem Miasta Torunia, w sprawie powierzenia prowadzenia niektórych spraw z zakresu właściwości Kujawsko-Pomorskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków Gminie Miasta Torunia, uzgodnienia i pozwolenia dotyczące zagospodarowania terenu należą do kompetencji Miejskiego Konserwatora Zabytków w Toruniu. Natomiast do kompetencji Kujawsko-Pomorskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, należy ochrona zabytkowej zieleni i zabytków archeologicznych oraz ochrona zabytków w ustaleniach miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego.

¹ Patrz par. 104 Wytycznych operacyjnych do realizacji Konwencji światowego dziedzictwa, 2021 r.:

“For the purposes of effective protection of the nominated property, a buffer zone is an area surrounding the nominated property which has complementary legal and/or customary restrictions placed on its use and development in order to give an added layer of protection to the property. This should include the immediate setting of the nominated property, important views and other areas or attributes that are functionally important as a support to the property and its protection. The area constituting the buffer zone should be determined in each case through appropriate mechanisms. Details on the size, characteristics and authorized uses of a buffer zone, as well as a map indicating the precise boundaries of the property and its buffer zone, should be provided in the nomination”. (<https://whc.unesco.org/en/guidelines/>)

Opis dokumentacji projektowej inwestycji pt. „Zagospodarowanie Bulwaru Filadelfijskiego w Toruniu”, w ramach którego zaprojektowano dwa pawilony przeznaczone do obsługi ruchu turystycznego z platformami widokowymi, będące przedmiotem niniejszej opinii.

Na wstępie należy zaznaczyć, że przedmiotowa inwestycja, została przeanalizowana w oparciu o dokumentację projektową przekazaną Narodowemu Instytutowi Dziedzictwa przez Miejskiego Konserwatora Zabytków w Toruniu, pismem z dnia 06.07.2022 r., BMKZ.4120.239.2022.AWK.

Inwestor

Gmina Miasta Toruń z siedzibą w Toruniu przy ul. Wały Gen. Sikorskiego 8.

Adres inwestycji

Obszar inwestycji położony jest w Toruniu przy ul. Bulwar Filadelfijski; ul. Bulwar Filadelfijski 2, 2A, 6A, 7A, 8, 9, 10, 18A; Al. Św. Jana Pawła II, Al. Św. Jana Pawła II 2, 1-5; ul. Flisaczej; ul. Flisaczej 7; ul. Ducha Świętego; ul. Ducha Świętego 2A; ul. Żeglarskiej; ul. Rabiańskiej; ul. Łaziennej; ul. Podmurnej 2; ul. Wola Zamkowa; ul. Św. Jakuba; ul. Św. Jakuba 1B; ul. Romualda Traugutta.

Lokalizacja

Obszar opracowania obejmuje przestrzeń historycznych przedmieść portowych miasta Torunia. Rozciąga się ona na długości ok. 1,5 km, obejmując na zachodzie całość terenu obecnie zajmowanego przez parking dla samochodów i autobusów wycieczkowych pod mostem drogowym im. J. Piłsudskiego, na wschodzie sięgając do końca betonowego umocnienia brzegu pod mostem kolejowym. Południową granicę obszaru wyznacza linia umocnień nabrzeża Wisły, pozostająca poza obszarem opracowania. Północna granica przebiega wzdłuż linii murów, baszt i bram Zespołu Staromiejskiego oraz wzdłuż południowej granicy ul. Św. Jakuba.

Obszar opracowania obejmuje dodatkowo fragment ul. Flisaczej oraz – wyłącznie w zakresie przyłączy do istniejących sieci infrastruktury podziemnej – fragment ul. Ducha Świętego, ul. Żeglarskiej oraz obszar wewnątrz Bramy Mostowej. Ponadto, zakresem opracowania - wyłącznie w zakresie sieci oraz przyłączy – objęty jest niewielki fragment ul. Św. Jakuba, przy skrzyżowaniu z ul. Wola Zamkowa, a także fragment Ślimaka Getyńskiego na północ od skrzyżowania z ul. Bulwar Filadelfijski.

Program inwestycji

Przedmiotem inwestycji jest zagospodarowanie terenu wzdłuż ul. Bulwar Filadelfijski w Toruniu, na odcinku pomiędzy zachodnią granicą istniejącego parkingu pod mostem im. Piłsudskiego po stronie zachodniej, a skrzyżowaniem z ul. Warszawską i mostem kolejowym po stronie wschodniej, na obszarze pomiędzy umocnieniami brzegu rzeki Wisły, a linią murów Zespołu Staromiejskiego.

Projekt obejmuje budowę elementów zagospodarowania terenu tj. chodniki, ścieżki oraz tereny zieleni wraz z elementami oświetlenia i małej architektury, budowę czterech nowych pawilonów o funkcji usługowej, małej gastronomii, krytej wiaty oraz toalety, a także przebudowę istniejącego układu komunikacji pieszej i kołowej wraz z odcinkowym ograniczeniem ruchu kołowego.

Projektowane zagospodarowanie terenu

Zgodnie z deklaracją autorów, projekt zakłada umożliwienie różnorodnego wykorzystania przestrzeni publicznej Bulwaru oraz stworzenie miejsca otwartego i charakterystycznego, przy jednocześnie jak najmniejszej ingerencji w panoramę miasta. W tym celu planuje się stworzenie

systemu różnorodnej roślinności, ułożonej pasmowo wzdłuż nabrzeża, oraz obiektów przestrzennych wkomponowanych w nowo powstały krajobraz, rozpoznawalnych lecz nieingerujących w historyczną sylwetę miasta. Całość uzupełnić ma rewitalizacja nadbrzeżnego pieszego bulwaru oraz chodników pieszych po północnej stronie ulicy Bulwar Filadelfijski a także spójne dla całego obszaru opracowania elementy małej architektury tj. oświetlenie, ławki, kosze na śmieci, stojaki na rowery, schody terenowe i tzw. zejścia. Otwarte tereny trawników, łąk i placów stworzyć mają przestrzeń do aktywnego wypoczynku i spotkań.

Cztery projektowane pawilony mają zapewnić, oprócz połączenia komunikacyjnego pomiędzy ulicą a nadbrzeżnym bulwarem, różnorodne widoki na Wisłę z poziomu górnych tarasów, na poziomie niższym będą z kolei oferowały „przystanki” wzdłuż bulwaru zagospodarowane różnorodnymi funkcjami jak np. mała gastronomia (kawiarnia, mini bistro), kiosk, punkt informacji turystycznej, toaleta, wypożyczalnia sprzętu rekreacyjnego, zadaszony taras itp.

Planuje się również uspokojenie ruchu kołowego na ul. Bulwar Filadelfijski z możliwością czasowego wyłączenia z ruchu odcinka na długości od Ślimaka Getyńskiego do ul. Łaziennej. Szczegółowe rozwiązania w tym zakresie zawarte są w projekcie branży drogowej.

Obszar położony pomiędzy ul. Św. Jakuba, a ul. Bulwar Filadelfijski planuje się przeznaczyć na miejsce rekreacji a także organizacji różnorodnych wydarzeń dla oraz przez mieszkańców jak np. targ, festyn, koncert itp. W tym celu projektuje się niewielkie przemodelowanie terenu w celu uzyskania jak największej jednolitej płaskiej przestrzeni, oświetlenie oraz przyłącza mediów. W zachodniej części tego obszaru, przylegającej do murów miejskich, koncepcja proponuje lokalizację placu zabaw oraz elementów siłowni zewnętrznej z zapleczem w postaci ogólnodostępnej toalety oraz zadaszonej wiaty mieszczącej stojaki na rowery, zaprojektowanych jako jedna kubatura z elewacją drewnianą, spójną z estetyką projektowanych pawilonów. We wschodniej części opracowania planuje się wytyczenie miejsca pod przyszłościowe stworzenie „parku rzeźb”.

Pawilony z platformami widokowymi

W połączeniu z tarasami na poziomie dachów oraz z terenem rekreacyjnym wokół, obiekty te mają służyć, zgodnie z deklaracją projektantów, wypoczynkowi i rekreacji, a także stać się areną wydarzeń kulturalnych. Jako zaplecze placu zabaw planuje się zadaszoną wiatę mieszcząca stojaki na rowery oraz ogólnodostępną toaletę, zaprojektowane jako jedna kubatura z elewacją drewnianą, spójną z estetyką pozostałych projektowanych pawilonów (il. 12-14).

Projektuje się następujące funkcje pawilonów:

- pawilon nr 1: mała gastronomia (np. cukiernia, kawiarnia, mini bistro), toaleta;
- pawilon nr 2: kiosk, informacja turystyczna/sprzedaż pamiątek, wypożyczalnia sprzętu rekreacyjnego (np. leżaków), toaleta;
- pawilon nr 3: zadaszona przestrzeń zewnętrzna, magazyn sprzętu;
- pawilon nr 4: mała gastronomia (np. cukiernia, kawiarnia, mini bistro), toaleta;
- budynek z ogólnodostępną toaletą oraz zadaszoną wiatą na rowery.

Obecnie do realizacji wyznaczono jedynie 2 pawilony – nr 1 i 2, które są przedmiotem oceny w n/n opinii.

Planowane obiekty wykorzystują ukształtowanie terenu w różnych punktach nabrzeża, zapewniając dostęp do nadbrzeżnego pieszego bulwaru, a także oferując możliwość przeznaczenia pod różnorodne funkcje. Obiekty mają zostać wykonane z elementów powtarzalnych - ich szerokość oparta jest na tym samym module, a długość i wysokość uzależniona od ukształtowania terenu, w którym są umiejscowione. Po obydwu stronach każdego pawilonu planuje się schody, łączące poziom ul. Bulwar Filadelfijski z poziomem pieszego nadbrzeżnego bulwaru. Ponadto, przed wejściem

do każdego pawilonu projektuje się taras wraz z siedziskami i chodnikiem o odpowiednim nachyleniu, jako łącznik z poziomem pieszego bulwaru.

Pomieszczenia główne pawilonów planuje się jako obszerne, przeszklone z trzech stron przestrzenie. Konstrukcję przesuwanych i stałych elementów elewacji szklanej planuje się oprzeć na rozwiązaniach systemowych w konstrukcji stalowo-aluminiowej, malowanej na kolor ciemnoszary.

Elewacje planuje się wykonać z pionowo ułożonych desek z drewna modyfikowanego termicznie (sosna skandynawska), mocowanego na podkonstrukcji drewnianej i stalowej, co ujednolici ich charakter i przyczyni się do spójnego obrazu powtarzalnych obiektów usytuowanych wśród pasm różnorodnej roślinności. Obiekty planuje się jako w pełni dostępne dla osób o ograniczonej mobilności, poruszających się na wózkach i osób z wózkami dziecięcymi, poprzez zastosowanie chodników o odpowiednim nachyleniu, łączących nadbrzeżny bulwar pieszy z poziomami wejść do obiektów. Pawilony planuje się jako jednokondygnacyjne. W obu pawilonach planuje się pomieszczenie toalety przystosowane dla osób niepełnosprawnych.

Pawilon nr 1: Budynek małej gastronomii (np. cukiernia, kawiarnia, mini bistro), toalety, zlokalizowany na osi ul. Żeglarskiej.

Budynek jednokondygnacyjny małej gastronomii w konstrukcji żelbetowej. Stropodach pawilonu będzie pełnił funkcję tarasu widokowego. Siedziska zlokalizowane na dachu zostaną wykonane z ram stalowych spawanych z profili rurowych kwadratowych z okładziną drewnianą. Schody zewnętrzne stanowiące połączenie tarasu widokowego z częścią funkcjonalną budynku zostaną wykonane jako żelbetowe płytowe. Do wykończenia zastosowane będą deski elewacyjne i tarasowe.

Charakterystyczne dane liczbowe:

- a) powierzchnia użytkowa: 160,10 m²,
- b) kubatura netto: 560 m³,
- c) wysokość: 4,07 m,
- d) szerokość budynku: 12,3 m,
- e) długość budynku: 20,3 m.

Pawilon nr 2 - Budynek informacji turystycznej, wypożyczalnia sprzętu rekreacyjnego, zlokalizowany na osi ul. Łaziennej

Budynek jednokondygnacyjny pełniący funkcję informacji turystycznej, wypożyczalni sprzętu rekreacyjnego, którego konstrukcja zostanie wykonana z żelbetu. Stropodach, pawilonu będzie pełnił funkcję tarasu widokowego. Siedziska zlokalizowane na dachu zostaną wykonane z ram stalowych spawanych z profili rurowych kwadratowych z okładziną drewnianą. Schody zewnętrzne stanowiące połączenie tarasu widokowego z częścią funkcjonalną budynku zostaną wykonane jako żelbetowe płytowe. Do wykończenia zastosowane będą deski elewacyjne i tarasowe.

Charakterystyczne dane liczbowe:

- a) powierzchnia użytkowa: 160,02 m²,
- b) kubatura netto: 539 m³,
- c) wysokość: 3,86 m,
- d) szerokość budynku: 13,80 m,
- e) długość budynku: 20,3 m.

Oświetlenie – projekt Bulwar Filadelfijski w Toruniu

W części opisowej projektu przedstawiono założenia w zakresie oświetlenia terenu. Koncepcja zakłada rozróżnienie stref składających się na przestrzeń bulwaru i przyporządkowanie im odpowiednich natężeń oraz temperatury barwy światła. Wg autorów, celem projektu jest prawidłowe

oświetlenie stref stosownie do ich przeznaczenia, skomponowanie ich w jedną całość przy jednoczesnym braku dominacji względem nocnej sylwety miasta.

W projekcie wyróżniono:

- 1) Pierwsza strefa, zamykająca założenie od strony rzeki Wisły – nadrzeczny bulwar, na którym zaprojektowano nowe latarnie o wys. 4,5 m;
- 2) Druga strefa – pawilony, które zostaną oświetlone od środka ciepłym, białym światłem, wyznaczającym przystanki – wyspy światła na nadrzecznym bulwarze oraz zejścia i schody, dyskretnie oświetlone oprawami zintegrowanymi z konstrukcją stalowych poręczy i drewnianych podestów;
- 3) Trzecia strefa – ulica Bulwar Filadelfijski wraz z chodnikiem oraz miejscami ścieżką rowerową, w stanie obecnym oświetlone latarniami ze światłem sodowym. Ulica docelowo zostanie oświetlona ciepłym, białym światłem z nowych opraw o współczesnej formie;
- 4) Czwarta strefa – mury miejskie, obecnie oświetlone światłem ze źródeł sodowych wmontowanych w betonowe głązy. Z uwagi na wytyczne inwestora, koncepcja przewiduje opcjonalną wymianę źródeł światła.

Zgodnie z projektem, wszystkie elementy projektu oświetlenia wykorzystywać będą ciepłe światło o jednorodnej temperaturze barwowej wynoszącej 3000 K w celu ujednoczenia kompozycji. Koncepcja zakłada, że wysokość latarni oświetlających bulwar nad Wisłą wynosić będzie jedynie 4,5 m, ponieważ wyższe konstrukcje mogłyby ingerować w panoramę miasta widoczną zza rzeki. Place przed pawilonami doświetlone będą również światłem padającym z ich wnętrza. Cała kompozycja będzie spięta dwiema wstęgami światła padającego na mury miejskie oraz bulwar nad rzeką. Pomiędzy nimi znajdują się nieoświetlone pasma trawników i łąk. Bryły pawilonów zostaną wyeksponowane stanowiąc punkty orientacyjne, zapraszające przechodniów do ich wnętrza. Wzdłuż ul. Bulwar Filadelfijski, pieszego bulwaru nadbrzeżnego oraz w pozostałych miejscach zaprojektowano likwidację istniejących latarni na rzecz nowoczesnych elementów w formie smukłych słupów, z możliwością zawieszania źródeł światła wg potrzeb, a także innych elementów jak np. kamer monitoringu, elementów reklamowych itp. Wysokość słupów oświetleniowych na ul. Bulwar Filadelfijski wynosi 6 m, a na bulwarze nadrzecznym 4,5 m, zgodnie z zaleceniem toruńskiego MZD. Zaprojektowano system sterowania oświetleniem typu DALI, pozwalający na płynne sterowanie natężeniem światła każdej oprawy poprzez indywidualne moduły adresowalne. Podzielenie opraw na grupy daje możliwość ręcznego lub automatycznego regulowania ich intensywności świecenia, dającą możliwość stworzenia tzw. scen świetlnych np. późnowieczorna, nocna, świąteczna, czy zimowa. Dodatkowo w dokumentacji przewiduje się iluminację, poprzez dyskretnie podświetlenie, elementów istniejących: Pomnik-kotwica, Limnigraf, Łódź Katarzynka. Różne dodatkowe elementy projektu oświetlenia, poza latarniami, to podświetlenia montowane w balustradach, cokołach, schodach, zadaszeniach etc.

W części branżowej projektu – instalacje elektryczne – przedstawiono szczegółowe zagadnienia dotyczące instalacji oświetlenia, m.in.:

- Istniejące oświetlenie. W zakresie istniejącej infrastruktury oświetleniowej planuje się demontaż istniejących słupów i opraw oświetleniowych oświetlenia ulicznego wzdłuż ul. Bulwar Filadelfijski oraz św. Jakuba.
- Projektowane oświetlenie. W miejsce demontowanego oświetlenia ulicznego projektuje się nowe słupy oświetleniowe. Projektuje się oświetlenie deptaka biegnącego wzdłuż brzegu Wisły na całej jego

długości oraz oświetlenie parkingów po wschodniej i zachodniej stronie opracowania oraz terenów zielonych.

- Sterowanie oświetleniem. Układ sterujący będzie sterował pracą oświetlenia w oparciu o pozycję z systemu GPS i wyliczone na jej podstawie czasy wchodu i zachodu słońca. Dodatkowo sterownik będzie umożliwiał zarządzanie oświetleniem z poziomu strony internetowej. Poszczególne oprawy oświetleniowe wyposażone zostaną w indywidualnie programowe układy redukcji mocy.

Projekt oświetlenia został sporządzony zgodnie z normami: PN-EN 12464-2 , PKN-CEN/TR 13201 oraz zgodnie z warunkami przebudowy oświetlenia ulicznego wydanymi przez MZD Toruń w tym: klasę oświetleniową jezdni ul. Bulwar Filadelfijski przyjęto ME4a; towarzyszące jej chodniki i ścieżka rowerowa posiadają klasę oświetleniową A2; bulwar nadrzeczny jest traktowany jako chodnik o klasie A2.

Analiza konserwatorska

Historia sprawy

21 listopada 2014 r. Gmina Miasta Toruń ogłosiła międzynarodowy, dwuetapowy konkurs studialno-realizacyjny na opracowanie koncepcji urbanistyczno-architektonicznej zagospodarowania Bulwaru Filadelfijskiego. Do udziału zakwalifikowano 69 zespołów projektowych z Polski i zagranicy, wygrał projekt zespołu Riegler Riewe Architekci Sp. z o.o. z Katowic².

Kujawsko-Pomorski Wojewódzki Konserwator Zabytków, decyzją dnia 05.01.2017 r., działając w trybie art. 31 ust. 1a ,i ust. 2 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, orzekł o nieustaleniu zakresu i rodzaju niezbędnych badań archeologicznych związanych z zagospodarowaniem ul. Bulwar Filadelfijski w Toruniu uznając, iż po południowej stronie ulicy „nie należy spodziewać się nienaruszonych nawarstwień archeologicznych”, (ANEKS nr 1 – zał. nr 6).

Decyzją z dnia 10.04.2017 r. Kujawsko-Pomorski Wojewódzki Konserwator Zabytków ustalił zakres i rodzaj niezbędnych badań archeologicznych dla inwestycji polegającej na zagospodarowaniu Bulwaru Filadelfijskiego w Toruniu dla terenu ul. Św. Jakuba, ul. Flisaczej, ul. Duchy Św. ul. Żeglarskiej i we wnętrzu Bramy Mostowej, (ANEKS nr 1– zał. nr 6).

Kujawsko-Pomorski Wojewódzki Konserwator Zabytków, decyzją dnia 12.05.2017 r., udzielił pozwolenia na prowadzenie badań archeologicznych w trakcie prowadzenia prac ziemnych wg zakresu i rodzaju badań określonych w decyzji z dnia 10.04.2017 r., (ANEKS nr 1– zał. nr 7).

Miejski Konserwator Zabytków w Toruniu, pismem z dnia 05.09.2017 r., dotyczącym zawiadomienia o wszczęciu postępowania administracyjnego w sprawie wydania decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, skierowanym do WAiB Urzędu Miasta Torunia, poinformował, że ze względu na konieczność ochrony Starego Miasta w Toruniu, miejsca światowego dziedzictwa, „najważniejsza jest właściwa ekspozycja unikalnej na skalę światową, najpiękniejszej w Polsce panoramy miasta od strony Wisły. Wszelkie działania służące uatrakcyjnieniu terenu nadwiślańskiego nie mogą zakłócić odbioru panoramy, a wręcz powinny jeszcze dążyć do jej jeszcze lepszego wyeksponowania”. W tym kontekście zwrócono uwagę na kwestię oświetlenia i towarzyszącej infrastruktury, (ANEKS nr 1– zał. nr 8).

Ponadto, Kujawsko-Pomorski Wojewódzki Konserwator Zabytków, pismami z dnia 11.09.2017 r. oraz z dnia 14.11.2017 r., skierowanymi do WAiB UM w Toruniu, wniósł o zamieszczenie

² Patrz pismo Miejskiego Konserwatora Zabytków w Toruniu do NID, z dnia 06.07.2022 r., BMKZ.4120.239.2022.AWK,

w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego dla inwestycji: Zagospodarowanie Bulwaru Filadelfijskiego, warunków w zakresie ochrony zabytków archeologicznych, zgodnie z zakresem i rodzajem badań określonych w decyzji z dnia 10.04.2017r., (ANEKS nr 1– zał. nr 9).

Miejski Konserwator Zabytków w Toruniu, działając w trybie art. 106 Kpa, postanowieniem z dnia 28.09.2017 r., uzgodnił projekt decyzji o ustaleniu lokalizacji celu publicznego dla inwestycji pn. „Zagospodarowanie Bulwaru Filadelfijskiego w Toruniu. W uzasadnieniu tego orzeczenia wskazano jedynie, że „Miejski Konserwator Zabytków w Toruniu uznaje, że warunki zawarte w treści decyzji zapewniają ochronę dóbr kultury na terenie wpisanym do rejestru zabytków i uznanym za pomnik historii.” Podkreślono, że są one zgodne z opisanymi wyżej warunkami określonymi w piśmie Miejskiego Konserwatora Zabytków w Toruniu z dnia 05.09.2017 r., (ANEKS nr 1– zał. nr 10).

Kujawsko-Pomorski Wojewódzki Konserwator Zabytków, działając w trybie art. 106 Kpa, postanowieniem z dnia 02.10.2017 r., uzgodnił projekt decyzji o ustaleniu lokalizacji celu publicznego dla inwestycji pn. „Zagospodarowanie Bulwaru Filadelfijskiego w Toruniu – w zakresie ochrony zabytków archeologicznych, określonej w pkt 2.4. projektu tej decyzji, (ANEKS nr 1– zał. nr 11).

Kujawsko-Pomorski Wojewódzki Konserwator Zabytków, działając w trybie art. 36 § 1 ust. 1 Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, decyzją z dnia 24.10.2017 r., pozwolił na usunięcie drzew (czternastu) oraz krzewów w związku z realizacją projektu zagospodarowania Bulwaru Filadelfijskiego w Toruniu. Do usunięcia wskazano rośliny kolidujące z inwestycją oraz rośliny o złym stanie zdrowotnym i estetycznym, które nie stanowiły starodrzewia. W uzasadnieniu podniesiono, że „Wycinka drzew i krzewów jest etapem wstępnym, umożliwiającym przeprowadzenie rewitalizacji tej istotnej dla miasta przestrzeni, a docelowy etap realizacyjny, związany również z posadzeniem znacznie większych ilości drzew i krzewów niż liczba usuwanych roślin, zrekompensuje poniesione straty przyrodnicze, jak i znacząco pozytywnie wpłynie na wygląd zabytku”. W decyzji nie określono terminu dokonania wycinki drzew, (ANEKS nr 1– zał. nr 12).

Prezydent Miasta Torunia w dniu 16.01.2018r. wydał decyzję o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego dla przedsięwzięcia pn. Zagospodarowanie Bulwaru Filadelfijskiego w Toruniu (w obrębie wyznaczonych działek). W decyzji (pkt 2.4.) uwzględnione zostały warunki Miejskiego Konserwatora zabytków i Kujawsko-Pomorskiego Konserwatora Zabytków (ANEKS nr 13).

Prezydent Miasta Torunia, w dniu 30.10.2017 r., wydał decyzję o lokalizacji inwestycji celu publicznego dla inwestycji pn. „Zagospodarowanie Bulwaru Filadelfijskiego w Toruniu – w zakresie sieci, w pasach drogowych ul. Ducha Świętego, Żeglarskiej i Mostowej. W ustaleniach tej decyzji, dotyczących ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej, przywołano warunki konserwatorskie ustalone przez Kujawsko-Pomorskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków (w zakresie archeologii) oraz Miejskiego Konserwatora Zabytków w Toruniu (w zakresie konieczności ochrony ekspozycji panoramy Starego Miasta w Toruniu od strony rzeki Wisły, konieczności podporządkowania wyglądu oświetlenia inwestycji i zastosowanych elementów infrastruktury, wartościom chronionego zabytkowego obszaru), (ANEKS nr 1– zał. nr 14).

Miejski Konserwator Zabytków w Toruniu, działając w trybie art. 106 Kpa, postanowieniem z dnia 30.11.2017 r., uzgodnił projekt decyzji o ustaleniu lokalizacji celu publicznego dla inwestycji pn. „Zagospodarowanie Bulwaru Filadelfijskiego w Toruniu” (dotyczącej zagospodarowania terenu poza siecią w pasach drogowych) wskazując, że warunki zawarte w treści decyzji zapewniają ochronę dóbr kultury na terenie wpisanym do rejestru zabytków i uznanym za Pomnik Historii, (ANEKS nr 1– zał. nr 15).

Kujawsko-Pomorski Wojewódzki Konserwator Zabytków, działając w trybie art. 106 Kpa, postanowieniem z dnia 11.12.2017 r., uzgodnił projekt decyzji o ustaleniu lokalizacji celu publicznego

dla inwestycji pn. „Zagospodarowanie Bulwaru Filadelfijskiego w Toruniu” – w zakresie ochrony zabytków archeologicznych (dotyczącej zagospodarowania terenu poza siecią w pasach drogowych), określoną w pkt 2.4. projektu tej decyzji, (ANEKS nr 1– zał. nr 16).

Miejski Konserwator Zabytków, decyzją z dnia 29.05.2019 r., działając w trybie art. 36 § 1 ust. 1 Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami pozwolił na prowadzenie robót budowlanych związanych z zagospodarowaniem terenu Bulwaru Filadelfijskiego. W uzasadnieniu tego orzeczenia organ wskazał, że „Planowane prace, zgodnie z wnioskiem mają na celu poprawę stanu technicznego i estetycznego terenu Bulwaru Filadelfijskiego i nie wpłyną na stan i ekspozycję zabytkowego układu urbanistycznego”, (ANEKS nr 1– zał. nr 17).

Prezydenta Miasta Torunia, decyzją z dnia 18.12.2019 r., zatwierdził projekt budowlany i udzielił pozwolenia na budowę dla inwestycji pn. „Zagospodarowanie Bulwaru Filadelfijskiego w Toruniu”, (ANEKS nr 1– zał. nr 18).

Kujawsko-Pomorski Wojewódzki Konserwator Zabytków, postanowieniem nr ZN/314/2020, z dnia 14.09.2020 r., odmówił uzgodnienia projektu miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego dla obszaru Starego Miasta wraz z otoczeniem w Toruniu, (ANEKS nr 1– zał. nr 19).

Prezydent Miasta Torunia, pismem z dnia 22.09.2020 r., wniósł zażalenie na powyższe postanowienie Kujawsko-Pomorskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, (ANEKS nr 1– zał. nr 20).

Kujawsko-Pomorski Wojewódzki Konserwator Zabytków, pismem z dnia 05.05.2022 r., WUZ.T.ZAR.5185.3.2022.JS.3., skierował do Narodowego Instytutu Dziedzictwa wyjaśnienia w sprawie inwestycji, (ANEKS nr 1– zał. nr 21).

Narodowy Instytut Dziedzictwa, w dniu 08.06.2021 r., wydał opinię dotyczącą projektu miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego dla obszaru Starego Miasta wraz z otoczeniem w Toruniu, (ANEKS nr 1– zał. nr 22).

Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego, postanowieniem z dnia 16.12.2021 r., DOZ-OAiK.650.1190.2020.AR, uchylił postanowienie Kujawsko-Pomorskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków z dnia 14.09.2020 r., odmawiające uzgodnienia projektu miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego dla obszaru Starego Miasta wraz z otoczeniem w Toruniu i całości i kierujące sprawę do ponownego rozpatrzenia przez organ pierwszej instancji, (ANEKS nr 1– zał. nr 23).

Miejski Konserwator Zabytków w Toruniu, pismem z dnia 06.07.2022 r., przestał do Narodowego Instytutu Dziedzictwa dokumentację projektową dotyczącą przedmiotowej inwestycji, (ANEKS nr 1– zał. nr 24).

Kujawsko-Pomorski Wojewódzki Konserwator Zabytków, w dniu 22 .08. 2022r., sporządził protokół z oględzin przeprowadzonych przy odkryciu fragmentów muru w świetle ul. Bulwar Filadelfijski (pld. nitki ulicy) w stronę zachodnią od Bramy Żeglarskiej w zw. odkryciem ww. fragmentów muru, (ANEKS nr 1– zał. nr 25).

Kujawsko-Pomorski Wojewódzki Konserwator Zabytków, decyzją z dnia 22.08.2022r., WUOZ.T.ZAR.5141.11.2022.JS., wstrzymał roboty i nakazał przeprowadzenie badań archeologicznych w niezbędnym zakresie, tj. w obrębie występowania fragmentu muru gotyckiego na ul. Bulwar Filadelfijski w Toruniu, w południowej nitce ul. Bulwar Filadelfijski, w odległości 20m na zachód od Bramy Żeglarskiej, (ANEKS nr 1– zał. nr 25).

Kujawsko-Pomorski Wojewódzki Konserwator Zabytków, skierował do Narodowego Instytutu Dziedzictwa, pismo dnia 26.08.2022r. w sprawie odkryć archeologicznych na ul. Bulwar Filadelfijski w Toruniu w dniu 22.08.2022r., (ANEKS nr 1– zał. nr 25).

Historia przekształceń obszaru, na którym planowana jest realizacja omawianej inwestycji

Nabrzeże wiślane Torunia, lokowanego 29 grudnia 1233 r., „pełniło rolę portu rzecznego, osady rybackiej i przede wszystkim miejsca wymiany handlowej”³, funkcje te trwały praktycznie do przebudowy nabrzeża na przełomie lat 60. i 70. XX wieku na cele rekreacyjne. Przez prawie osiem wieków istnienia miasta zagospodarowanie przestrzenne nabrzeża wiślanego na wysokości Starego Miasta i zamku ulegało zmianom, ilustrują je liczne źródła pisane, historyczne widoki i plany.

O skali użytkowania tego obszaru mowa jest m.in. w publikacji Prof. Krzysztofa Mikulskiego⁴ poświęconej socjotopografii średniowiecznego i nowożytnego Torunia, w której autor zawarł wiedzę uzyskaną z licznych źródeł archiwalnych znajdujących się w Archiwum Państwowym w Toruniu. Prof. Krzysztof Mikulski tak opisuje nabrzeże wiślane „Przedmieście Portowe nad Wisłą, zamknięte z jednej strony obwarowaniami zamku krzyżackiego i ujściem strugi Postolsk, z drugiej – zabudowaniami szpitala Ducha św. To właśnie szpital jest najwcześniej datowaną inwestycją budowlaną nad Wisłą; powstał przed 1242 r. z fundacji zakonnej. W 1311 r. Krzyżacy lokowali obok szpitala klasztor Benedyktynek, które po licznych przeprowadzkach ostatecznie tam osiadły. Na nabrzeżu wiślanym powstały zapewne zaraz po założeniu miasta najważniejsze obiekty i urządzenia służące do obsługi ruchu towarowego i handlu. Na początku XIV w. istniała tu naprężalnia i postrzygalnia sukna, najstarsze, drewniane spichlerze miejskie, karczma obsługująca podróżnych, dwie łaźnie i urządzenia portowe. Najliczniejszą grupę mieszkańców tego rejonu stanowili rybacy. [...] Zapewne jeszcze w XIII w. wzrosła też rola przeprawy toruńskiej w pobliżu Bramy Mostowej, zwanej zresztą wówczas Promową (lub Przewoźną, Fahrtoer)”⁵. W innym miejscu, analizując funkcje działek przedmiejskich, nabrzeże wiślane opisuje tak: „Zdecydowanie przemysłowo-handlowy charakter miało przedmieście portowe. Przed bramami miejskimi funkcjonowały dwie-trzy łaźnie, ramy sukiennicze do wykańczania tkanin importowanych, port z żurawiem, przewóz przez Wisłę, karczma”⁶. Opisując Rybaki Małe napisał tak: „Od wschodu i południa do murów klasztoru Benedyktynek przylegały zabudowania tzw. Małych Rybaków (Kleine Fischerey). Po zburzeniu klasztoru i kościoła, w drugiej połowie XVII lub może już w XVIII w. na obszarze tym powstała najgęściej chyba zasiedlona jurydyka przedmiejska”⁷. W przypisie 70. do tego opisu Autor dodaje „Jest to widoczne na planach Torunia z XVIII w., szczególnie na planie Douglasa z 1793 r.”⁸.

Na widoku Torunia od strony południowej (il. 1 przedstawiono sytuację sprzed roku 1655, ponieważ na nabrzeżu wiślanym od zachodu widoczny jest klasztor Benedyktynek z kościołem św. Ducha (zburzone przez Szwedów w latach 1655-1658) oraz nabrzeże portowe z przycumowanymi statkami, budynki – być może łaźnie i farbiarnia – a także związane z przeprawą mostową oraz most na wysokości Bramy Mostowej.

Na planie Torunia z 1741 r. (il. 2) i widoku Torunia od strony południowej (il. 3) widoczne są zmiany w zagospodarowaniu nabrzeża wiślanego. W miejscu, w którym był klasztor Benedyktynek i kościół św. Ducha, znajduje się Szaniec Panieński i zabudowa związana z jurydyką (Małe Rybaki). Dalej na wschód widzimy urządzenia portowe, m.in. żuraw, oraz zabudowę związaną z przeprawą mostową i most przez Wisłę.

Na planie Douglasa z 1793 r. (il. 4) na nabrzeżu od wschodu widoczny jest Szaniec Panieński, w miejscu gdzie był kościół i klasztor Benedyktynek znajduje się gęsta szachulcowa zabudowa jurydyki

³ M. Superczyński, *Przedmieście portowe w Toruniu – przyczynek do badań nad ludnością flisaczą i rybacką od XIII do XVIII w. w świetle źródeł z Archiwum Państwowego w Toruniu*, s. 113.

⁴ K. Mikulski, *Przestrzeń i społeczeństwo Torunia od końca XIV do początku XVIII wieku*, Toruń 1999.

⁵ K. Mikulski, op. cit., s. 43.

⁶ K. Mikulski, op. cit., s. 64-65.

⁷ K. Mikulski, op. cit., s. 398.

⁸ K. Mikulski, op. cit., s. 398.

(Małe Rybaki), przy brzegu Wisły na wysokości Bramy Klasztornej znajduje się dźwig portowy, na obszarze pomiędzy bramami Żeglarską a Łazienną (dawniej Białą) znajdują się dwa, dużych rozmiarów, murowane budynki (na planie określone, jako Massive Gebaude), na wysokości Bramy Mostowej jest most. Na wysokości Bramy Żeglarskiej i Bramy Łaziennej (w osi ulic), na południe od drogi biegnącej wzdłuż murów, znajdują się dwa otwarte kanały, do których odprowadzano nadmiarową wodę z miejskich wodociągów do Wisły. Istotnym elementem planu jest zaakcentowanie charakterystycznym znakiem wąskiej, ale dość wysokiej skarpy pomiędzy szeroką płaszczyzną nabrzeża przed murami miasta a brzegiem Wisły. Ta wąska skarpa istnieje do dziś, oczywiście inaczej zagospodarowana. Szerokość nabrzeża na planie Douglasa na wysokości Starego Miasta i zamku jest zbliżona do obecnej. Regulacja Wisły przeprowadzona w 4 ćwierci XIX w., m.in. polegająca na budowie szeregu tzw. główek, prostopadłych do brzegów rzeki, czego efektem było zwężenie i ustabilizowanie jej koryta, nie objęła nabrzeża portowego na wysokości średniowiecznego miasta.

Na planie Torunia z 1816 r. (il. 5) widoczne są zmiany w zagospodarowaniu przestrzennym nabrzeża wiślanego. Rozbudowano Szaniec Panieński, w miejscu gdzie była gęsta zabudowa jurydyki pozostało niewiele budynków, a być może jest to nowa zabudowa. Nadal nad brzegiem Wisły na wysokości Bramy Klasztornej znajduje się dźwig portowy, pomiędzy bramami Żeglarską a Łazienną znajdują się dwa duże budynki, najpewniej są to te budowle, które znajdują się na planie Douglasa. Na wysokości Bramy Mostowej znajduje się most oraz budynki związane z obsługą przeprawy mostowej.

Na planie Torunia z około 1874 r. (il. 6) widoczne są zmiany w zagospodarowaniu przestrzennym nabrzeża. Po wschodniej stronie Szańca Panieńskiego znajduje się budynek koszar, istniejący do dziś (Koszary Racławickie, obecnie hotel Bulwar). Na południe od budynku koszar znajduje się blockhaus, na nabrzeżu znajdują się jeszcze 3-4 inne budynki, większość obszaru nabrzeża jest niezabudowana. Na wysokości Bramy Mostowej jest most. Na planie zarejestrowano układ komunikacyjny, który w zbliżonym kształcie funkcjonuje do dziś. Główną osią tego układu jest droga biegnąca równolegle do południowego muru Szańca Panieńskiego, pomiędzy budynkiem koszar a blockhausem, następnie droga łagodnym łukiem zbliża się do Bramy Żeglarskiej. Dalej biegnie na wschód w niewielkiej odległości od murów obronnych, na wysokości Bramy Mostowej skręca na południe i rozwidla się, jedna droga prowadzi do mostu, druga omija od południa kaponierę i biegnie na wschód wzdłuż murów i brzegu Wisły. Charakterystycznym elementem układu komunikacyjnego jest droga biegnąca od drogi głównej, po wschodniej stronie koszar, w kierunku Bramy Klasztornej. Obecnie w tym miejscu funkcjonuje chodnik dla pieszych.

W roku 1888⁹ zbudowano na nabrzeżu kolej portową od dworca Miasto. Linię kolejową poprowadzono wzdłuż murów obronnych na wysokości zamku krzyżackiego, następnie na południe od drogi i dalej pomiędzy budynkiem koszar a blockhausem.

Opisana wyżej sytuacja widoczna jest na planie katastralnym Torunia z lat 1910-1915 (il. 7). Na planie widoczne są jeszcze inne zmiany. Pomiedzy budynkiem koszar a drogą prowadzącą do Bramy Klasztornej zbudowano urządzenia gazowni miejskiej, w tym zbiornik gazowy. Pomiedzy torem a drogą w okolicach Bramy Żeglarskiej zbudowano magazyny. Na odcinku pomiedzy miejscami na wysokości Bramy Klasztornej a Bramy Łaziennej znajdowały się tory m.in. umożliwiające zjazd pociągów na poziom nabrzeża portowego, gdzie można było przeładować towary z pociągu na jednostki pływające, bądź odwrotnie. Ilustracja 7a pokazuje, w jaki sposób było urządzone nabrzeże portowe. Bezpośrednio przy brzegu znajdował się kamienny mur wieńczący wysoką skarpe, następnie brukowany chodnik i droga oraz dwa tory zakończone kozłami oporowymi. Po północnej stronie drogi

⁹ R. Kola, *Kolejowe urządzenia i budynki na nabrzeżu wiślanym w Toruniu (w świetle archiwalnej dokumentacji technicznej)*, Wrocław 1997, przypis 23, s. 13.

jest wysoka skarpa, na szczycie której był tor prowadzący z dworca Miasto, dalej w kierunku północnym (il. 7b) znajdowały się magazyny, restauracje i budynek limnigrafu.

Na ilustracji 8 znajduje się zestawienie pięciu zdjęć przedstawiających nabrzeże wiślane i panoramę Starego Miasta od strony południowej. Zestawienie wykonano w celu pokazania jak zmieniało się nabrzeże przez ostatnie 160 lat. Najstarsze zdjęcie wykonane w 1861 r., przedstawia nabrzeże 25 lat przed budową kolei w roku 1888. Kolejne zdjęcie pokazuje stan z lat 1950-1956, ale zagospodarowanie tego obszaru jest zasadniczo podobne jak po wybudowaniu kolei. Istnieją pawilony w okolicy Bramy Żeglarskiej, czynna jest kolej, nie ma dźwigu na nabrzeżu portowym. Porównując ukształtowanie terenu na zdjęciach z roku 1861 i z lat 1950-1958 nie dostrzega się żadnych zasadniczych różnic. Wyprofilowano w odpowiedni sposób i umocniono murkami trasy torów kolejowych a stroma skarpa tuż przy brzegu wiślanym została wzmocniona, co widać na zdjęciu z lat 1950-1958.

Na zdjęciu z lat 1966-1968 nie ma pawilonów związanych obsługą działalności przetadunkowo-handlowej, przetrwał jedynie budynek limnigrafu. Kolej już nie działa i nie funkcjonuje port, sytuacja w przededniu remontu nabrzeża i przystosowania go do funkcji rekreacyjnych.

Na zdjęciu z roku 2004 ukształtowanie nabrzeża wygląda właściwie tak jak po remoncie na początku lat 70. XX w. Po likwidacji kolei przystosowano nabrzeże do funkcji rekreacyjnych, wprowadzono nowe betonowe nawierzchnie, kształt nadany powierzchni nabrzeża podczas budowy kolei w roku 1888 został zmieniony częściowo. Korekcie wysokościowej uległ obszar, na którym znajdowały się tory prowadzące bezpośrednio do nabrzeża portowego. Szczególnie w pasie na wysokości Bramy Klasztornej w miejscu, w którym znajdował się pomnik Oficerskiej Szkoły Marynarki Wojennej (rozebrany w sierpniu 2022 roku). Stromą skarpę przy brzegu rzeki konstrukcyjnie wzmocniono i obłożono betonowymi płytami i trylinką, a na odcinku pomiędzy ulicą Łazienną i Bramą Mostową wykonano schody o podwyższonych stopniach.

Na zdjęciu z roku 2022 widać trwający remont nabrzeża, na wysokości Bramy Żeglarskiej jest zbudowany pawilon.

Opis stanu istniejącego

Wzdłuż południowej granicy obszaru opracowania przebiega pieszy bulwar spacerowy o nawierzchni asfaltowej. Pas pomiędzy bulwarem spacerowym a ulicą Bulwar Filadelfijski charakteryzuje się zmienną różnicą wysokości terenu, tj. skarpami o różnym nachyleniu, pokrytymi trawą. W pasie tym znajduje się szereg murków terenowych oraz schodów i chodników. Skarpa opadająca od strony ul. Bulwar Filadelfijski w kierunku nadbrzeża stanowi miejsce ekspozycji limnigrafu, łodzi „Katarzynka” oraz pomnika kotwicy.

W zachodniej części terenu usytuowany jest parking dla autobusów i samochodów osobowych, Ulica Bulwar Filadelfijski, o szerokości ok. 9 m, biegnąca wzdłuż terenu, pokryta jest nawierzchnią asfaltową. Teren pomiędzy ul. Bulwar Filadelfijski a murami Zespołu Staromiejskiego pokryty jest nawierzchnią trawiastą oraz chodnikami o nawierzchni asfaltowej. Na terenie opracowania występuje znaczna ilość drzew.

Zastany stan fragmentu terenu bulwarów w zakresie opiniowania, z wyłączeniem fragmentów obecnie objętych budową, należy uznać za obszar wysoce zaniedbany, którego i tak skromna infrastruktura techniczna jest w złym stanie, który nie pozwala na jej potencjalne użytkowanie zgodnie z założoną funkcją i z przeznaczeniem. Niska estetyka terenu nie licuje z rangą miejsca wynikającą z jego eksponowanej lokalizacji w widokach z przeciwległego brzegu Wisły (strefa buforowa miejsca światowego dziedzictwa UNESCO) oraz bezpośredniego sąsiedztwa murów i bram miejskich Starego Miasta w Toruniu (wpisanych na Listę światowa dziedzictwa UNESCO).

Ocena wpływu inwestycji pt. „Zagospodarowanie Bulwaru Filadelfijskiego w Toruniu”, polegającej na budowie dwóch pawilonów przeznaczonych do obsługi ruchu turystycznego z platformami widokowymi na wyjątkową uniwersalną wartość „Średniowiecznego miasta w Toruniu” – miejsca światowego dziedzictwa UNESCO.

Charakterystyka przedmiotu ochrony

Średniowieczne miasto w Toruniu posiada tzw. Powszechną uniwersalną wartość, a więc wartość dla całego świata, co zostało potwierdzone wpisem na Listę światowego dziedzictwa UNESCO. Przedmiotem wpisu jest **miasto historyczne w jego średniowiecznych granicach, pojmowane jako wielowarstwowa przestrzeń miejska, obejmująca nawarstwienia kulturowe i historyczne, odczytywane w materialnej formie zabytków archeologicznych i architektonicznych osadzonych w układzie przestrzennym miasta**. Istotnym elementem są też nawarstwienia archeologiczne, które stanowią cenną warstwę dziedzictwa miasta. Trzeba również podkreślić znaczenie komponentów kształtujących charakterystyczną sylwetę średniowiecznego miasta, w postaci dominant wysokościowych np. wieży ratusza, czy też wież obiektów sakralnych, a także widoku kamienic i pałaców miejskich oraz murów i bram obronnych miasta, stanowiących pierścień zamykający przestrzeń zespołu staromiejskiego. Te wszystkie elementy, składające się na sylwetę miasta, ulokowanego na wysokiej skarpie wiślanej, tworzą ikoniczną panoramę Torunia.

W celu przeprowadzenia oceny wpływu przedmiotowej inwestycji na wyjątkową uniwersalną wartość Średniowiecznego miasta w Toruniu, konieczne jest odniesienie się do jej określenia, zawartego w tzw. Deklaracji Wyjątkowej Uniwersalnej Wartości, która dla Średniowiecznego miasta w Toruniu została przyjęta przez Komitet Światowego Dziedzictwa w 2016 r.¹⁰. (przekazana przez Generalnego Konserwatora Zabytków do Prezydenta Torunia pismem nr NID-M/288/61/17/BF 12 stycznia 2017 r.).

Od momentu jego przyjęcia, dokument ten stanowi podstawę monitoringu, sprawozdawczości okresowej, jak i przyszłych decyzji Komitetu Światowego Dziedzictwa UNESCO. Dlatego też zapisy w nim zawarte powinny być punktem odniesienia przy podejmowaniu jakichkolwiek działań konserwatorskich czy inwestycyjnych na obszarze całego wpisu na Listę światowego dziedzictwa UNESCO, a także w jego otoczeniu. Zachowanie wartości opisanych w deklaracji, ze szczególnym uwzględnieniem autentyczności i integralności, jest koniecznym warunkiem utrzymania statusu dobra światowego dziedzictwa. W deklaracji tej, w części dotyczącej integralności, wskazano między innymi, że „historyczne panoramy miasta są niezmienione, kształtowane przez monumentalne sylwetki gotyckich kościołów i ratusza, które dominują w panoramie, wznosząc się wśród zróżnicowanych brył kamienic o urozmaiconych fasadach i geometrii ceramicznych dachów”.

Niezależnie od charakterystyki wyjątkowej uniwersalnej wartości, wskazującej powiązanie pomiędzy miastem, będącym w istocie złożonym, wieloelementowym przedmiotem ochrony, a potrzebą ochrony panoramy, sama decyzja wskazuje również, że „utrzymanie wyjątkowej uniwersalnej wartości, autentyczności i integralności Średniowiecznego miasta w Toruniu z czasem

¹⁰ Decyzja Komitetu Światowego Dziedzictwa UNESCO 40COM 8E z 2016 r. dotycząca przyjęcia Deklaracji Wyjątkowej Uniwersalnej Wartości Średniowiecznego miasta w Toruniu.

będzie wymagało przygotowania, zatwierdzenia i wdrażania kompleksowego planu zarządzania w celu zapewnienia długotrwałej ochrony i efektywnego zarządzania dobrem¹¹.

Warto w tym miejscu również zauważyć, że wytyczne operacyjne do Konwencji z 1972 r., zawierają wskazania dotyczące zarządzania światowym dziedzictwem, w tym w par. 112 wskazują, że: "efektywne zarządzanie obejmuje cykl działań krótko, średnio i długoterminowych podejmowanych w celu ochrony, konserwacji i prezentacji dobra kandydującego. Zintegrowane podejście do planowania i zarządzania jest nieodzowne, aby móc kierować ewolucją dóbr na przestrzeni czasu oraz aby zapewnić utrzymanie wszystkich aspektów ich wyjątkowej uniwersalnej wartości. Podejście to wykracza poza granice dobra i włącza zarówno każdą strefę buforową (strefy buforowe), jak i szersze otoczenie. Szersze otoczenie może odnosić się do topografii, naturalnego i wybudowanego otoczenia, a także innych elementów, takich jak infrastruktura, model użytkowania gruntów, organizacja przestrzenna czy relacje wizualne. Może ono również obejmować powiązane praktyki społeczne i kulturowe, procesy gospodarcze i inne niematerialne wymiary dziedzictwa, takie jak odczucia i skojarzenia. Zarządzanie szerszym otoczeniem ma związek z rolą, jaką odgrywa ono we wspieraniu wyjątkowej uniwersalnej wartości. (...)"¹².

Plan zarządzania jest rodzajem wielostronnej umowy pomiędzy podmiotami, które działają na terenie dobra lub wokół niego, których działalność ma wpływ na obecny i przyszły kształt miejsca światowego dziedzictwa. Plan wyznacza ogólne kierunki działania i zasady współpracy poszczególnych interesariuszy, przy założeniu, że poszczególni aktorzy procesu zarządzania dziedzictwem działają w ramach własnych kompetencji i odpowiedzialności określonych w Planie Zarządzania.

Biorąc pod uwagę uwarunkowania ochrony dziedzictwa w Polsce oraz aktualne wymagania dla obiektów wpisanych na Listę światowego dziedzictwa, opracowanie Planu Zarządzania ma na celu usprawnienie i koordynację działań oraz zapewnienie jak najskuteczniejszej ochrony miejsca światowego dziedzictwa, przyjmując, że głównym zadaniem zarządzania miejscem światowego dziedzictwa jest ochrona i utrzymanie jego wyjątkowej uniwersalnej wartości, a także cech świadczących o integralności i autentyczności tego miejsca.

Niestety należy zauważyć, że pomimo wskazania w decyzji Komitetu planu zarządzania jako właściwego narzędzia do ochrony i zarządzania dobrem światowego dziedzictwa w Toruniu, wymóg ten nie został dotychczas spełniony¹³, co w negatywny sposób rzutowało na procedowanie opiniowanej inwestycji.

Wytyczne konserwatorskie dla terenu Bulwaru Filadelfijskiego, powinny być zostać opracowane przez służby konserwatorskie w odniesieniu do priorytetu ochrony wyjątkowej uniwersalnej wartości dobra, przed podjęciem jakichkolwiek działań inwestycyjnych, od ustalania warunków konkursowych poczynsz, a ich realizacja powinna być konsekwentnie prowadzona na wszystkich etapach prowadzenia inwestycji. W celu właściwego określenia tych warunków, powinna być zostać wyprzedzająco opracowana analiza widokowa, która dałaby merytoryczną podstawę do przyjęcia właściwego kierunku postępowania.

Na etapie podejmowania decyzji przesądzających o konkretnym rozwiązaniu projektowym inwestycji planowanej w granicach dobra lub w jego otoczeniu, w tym w szczególności w strefie buforowej, właściwym narzędziem do oceny jej wpływu na ochronę wyjątkowej uniwersalnej wartości

¹¹ Tamże

¹² Wytyczne operacyjne do wdrażania Konwencji z 1972 r., 2021 (tłumaczenie własne z języka angielskiego).

¹³ Dla miejsca światowego dziedzictwa: „Średniowieczne Miasto w Toruniu” na etapie przygotowywania dokumentacji nominacyjnej nie został sporządzony plan zarządzania, gdyż w roku 1997 kiedy procedowany był ten wpis, nie było takiego wymogu.

powinna być tzw. ocena oddziaływania na dziedzictwo (patrz paragraf 118bis Wytycznych operacyjnych¹⁴). ICOMOS w 2011 r. przygotował Wytyczne dotyczące oceny oddziaływania na dziedzictwo (HIA) jako narzędzie do identyfikacji zagrożeń dla wyjątkowej uniwersalnej wartości¹⁵.

Niestety, w trakcie procedowania opiniowanej inwestycji nie dopełniono powyższych wymogów.

Zagadnienia konserwatorskie

W opinii Narodowego Instytutu Dziedzictwa, omawiane dwa pawilony przeznaczone do obsługi ruchu turystycznego z platformami widokowymi, z których pierwszy został już zbudowany (pozostały prace wykończeniowe), a drugi jest w trakcie budowy (prace zostały wstrzymane), ze względu na ich niewielkie rozmiary, w stosunku do rozległości bulwaru i sylwety średniowiecznego miasta, nie będą w sposób znaczący wpływały na percepcję panoramy Średniowiecznego Miasta w Toruniu – miejsca światowego dziedzictwa, widzianą z przeciwległego brzegu Wisły, przede wszystkim z platformy widokowej przy ul. Majdany oraz z mostu im. Józefa Piłsudskiego. Z perspektywy widza znajdującego się po południowej stronie rzeki, bryła pawilonów widoczna będzie na tle skarpy, opadającej od strony murów miejskich w kierunku nadbrzeża. Górna krawędź wieńczących je tarasów widokowych, przebiega poniżej dolnej krawędzi murów miejskich. Elewacje budowli widziane z tej perspektywy wtapiają się w tło, którego dominującym elementem, poniżej linii murów jest masywny pas betonowych umocnień rzeki Wisły. Zatem panorama Starego Miasta w Toruniu, obserwowana z różnych punktów widokowych zlokalizowanych po południowej stronie rzeki Wisły (w granicach strefy buforowej miejsca światowego dziedzictwa UNESCO), nie zostanie przesłonięta omawianymi pawilonami (il. 16-18).

Odnosząc się do widoku z pozycji widza znajdującego się przed elewacją frontową pawilonów, bądź na bulwarze spacerowym, stwierdzić należy, że zlokalizowanie pawilonów na osi bram miejskich położonych przy ul. Żeglarskiej i ul. Łaziennej spowoduje, że w odbiorze z bliskiej perspektywy, wgląd na dawne bramy miasta będzie przesłonięty¹⁶. W związku z tym w ocenie Narodowego Instytutu

¹⁴ Wytyczne operacyjne do wdrażania Konwencji z 1972 r., 2021, paragraf 118bis (tłumaczenie własne z języka angielskiego): Państwa-Strony powinny zapewnić, że Oceny oddziaływania na środowisko (EIA), Oceny oddziaływania na dziedzictwo (HIA) i/lub Strategiczne oceny oddziaływania na środowisko są przeprowadzane **jako warunek wstępny** dla projektów inwestycyjnych i działań planowanych do realizacji w granicach lub w pobliżu dobra światowego dziedzictwa. Oceny te powinny służyć określeniu/zidentyfikowaniu alternatywnych rozwiązań (inwestycyjnych/rozwojowych), a także potencjalnego pozytywnego i negatywnego wpływu inwestycji na wyjątkową uniwersalną wartość dobra oraz zaleceniu środków łagodzących niszczenie lub inne negatywne skutki dla dziedzictwa kulturowego lub naturalnego w obrębie dobra lub jego szerszego otoczenia. Zapewni to długoterminowe zabezpieczenie wyjątkowej uniwersalnej wartości oraz wzmocnienie odporności dziedzictwa na katastrofy i zmiany klimatu.

¹⁵ ICOMOS. 2011. Wytyczne w sprawie oceny oddziaływania na dziedzictwo w przypadku dóbr światowego dziedzictwa kulturowego. Paryż, ICOMOS. http://openarchive.icomos.org/266/1/ICOMOS_Heritage_Impact_Assessment_2010.pdf

¹⁶ Każda inwestycja kubaturowa, o wysokości przekraczającej wysokość położenia oczu przeciętnego człowieka (tj. 150 cm) musi oddziaływać na widok. Zakres tego ograniczenia, czy też raczej chwilowej ingerencji w widok (zmienność w czasie, przemieszczanie się obserwatora) zależy od perspektywy, z której następuje percepcja, a to z kolei zależy od wysokości obiektu i odległości obserwatora od niego. Zależność ta jest wprost proporcjonalna do wysokości obiektu przesłaniającego (tu platformy widokowe z podbudową) i odwrotnie proporcjonalna do odległości od tegoż obiektu. Innymi słowy – oddziaływanie; ingerencja w widok jest tym większa im wyższy jest obiekt i im bliżej niego jesteśmy.

Ten aspekt powinien być rozważany i analizowany na etapie formułowania warunków konserwatorskich do konkursu oraz decyzji czy w ogóle wprowadzanie elementów kubaturowych w tę przestrzeń powinno być dopuszczone. Jeżeli decyzja byłaby pozytywna to wówczas analizie powinny być poddane proponowane w projekcie rozwiązania techniczne oraz ich korelacja z poziomami terenu tarasów widokowych z balustradą, poziomem dolnej ścieżki spacerowej bulwaru, a także problem ustalenia poziomu posadzki pawilonów (z uwagi na możliwość zalewania) i ich minimalnej wysokości użytkowej (uznać należy za

Dziedzictwa, kubatura omawianych pawilonów z platformami widokowymi z perspektywy przechodnia oraz z najbliższych, wiodących po linii przekątnej widoków, wpływa negatywnie na percepcję części dawnych murów obronnych Torunia wraz z bramami miasta na osi ul. Żeglarskiej i ul. Łaziennej. Widoki te są dynamicznie zmienne i zależą od pozycji obserwatora względem obiektów przesłaniających. Będą zatem miejsca, skąd widok będzie całkowicie przesłonięty, ale pozostaną i takie, gdzie oddziaływanie będzie znikome lub nie będzie go w ogóle (il. 19-25). Ponadto obecny odbiór widokowy (tj. w trakcie realizacji budowy - stan surowy otwarty) będzie z pewnością złagodzony poprzez charakter i strukturę założonej w projekcie okładziny elewacyjnej. Wykonanie analizy widokowej dla przedmiotowej inwestycji i zastosowanie w projekcie wynikających z niej wniosków, pozwoliłoby na wyeliminowanie negatywnego oddziaływania. Niestety z przekazanej dokumentacji wynika, że taka analiza nie została przygotowana. Lokalizacja pawilonów na osi bram miejskich, budzi także wątpliwości Narodowego Instytutu Dziedzictwa, w kontekście ich położenia na zakończeniach osi widokowych prowadzących z ul. Łaziennej i ul. Żeglarskiej przez bramy miejskie w kierunku Wisły. Te osie widokowe są szczególnie ważne w kontekście powiązania widokowego miasta z rzeką, widzianą od strony ul. Łaziennej i ul. Żeglarskiej (il. 26-30).

Percepcja pawilonów uzależniona jest od punktu obserwacji rzeki z poziomu ul. Żeglarskiej, czy ul. Łaziennej. Obie ulice od strony Starego Miasta w Toruniu, obniżają swój poziom w kierunku bram miejskich i rzeki Wisły. Skutkuje to dynamicznym sposobem postrzegania otwarcia widokowego z powyższych ulic na Wisłę, od zamkniętej panoramy rzeki obserwowanej z wyższych części staromiejskich ulic, do całkowitego otwarcia widoku na rzekę w ich dolnych częściach. Już na obecnym etapie realizacji budowy pawilonów widać, że powierzchnia platform widokowych położonych na dachach pawilonów, ingeruje w te widoki, przy czym stopień przesłaniania tych perspektyw zależy od punktu obserwacji i wzrasta do znaczącego, w miarę zbliżania się obserwatora do bram miejskich.

Również w tym aspekcie sprawy, negatywny wpływ na historyczne powiązania widokowe na linii miasto – rzeka, wynikają z dużej powierzchni platform widokowych, znacznie wysuniętych w stronę Wisły.

I choć z kompozycyjnego oraz użytkowego punktu widzenia taka lokalizacja wydaje się być zasadna, to jednak stanowi ona redukcję historycznie utrwalonego widoku na rzekę Wisłę od strony Zespołu Staromiejskiego Torunia. W kontekście rodowodu i historycznego znaczenia Torunia położonego i ściśle związanego z rzeką Wisłą, kwestia ta jest istotna ze względu na fakt, że powiązanie miasta z rzeką przyczyniło się do jego rozwoju gospodarczego i rangi, jako członka Związku Hanzeatyckiego. Ówczesny status i bogactwo miasta przełożyły się w średniowieczu na jego zachowane do dzisiaj wartości architektoniczne i urbanistyczne, które przesądziły o wpisaniu Torunia na Listę światowego dziedzictwa UNESCO.

W opinii Instytutu, lokalizacja przedmiotowych pawilonów z platformami widokowymi oraz ich kubatura, w kontekście powiązania widokowego miasta z Wisłą, oraz wpływ omawianej inwestycji, na widok zabytkowych murów i bram miasta z ich najbliższej perspektywy oraz na powiązania widokowe na linii: ul. Żeglarska i ul. Łazienna, a rzeka Wisła, winny być przedmiotem głębokiej analizy i oceny dokonanej przez Miejskiego Konserwatora Zabytków w Toruniu już na etapie ustalania wzmiankowanych wcześniej warunków konserwatorskich do międzynarodowego konkursu na zagospodarowanie bulwaru.

Z analizy dokumentacji projektowej dla inwestycji pn. „Zagospodarowanie Bulwaru Filadelfijskiego w Toruniu” wynika, że pod budowę powyższych obiektów budowlanych nie

właściwe rozwiązania techniczne pozwalające, w razie znacznego podniesienia się poziomu rzeki obejmującego bulwary, na umożliwienie swobodnego przepływu mas wodnych poprzez otwarcie ścian osłonowych pawilonów).

zaplanowano wycinki drzew. Do usunięcia przeznaczono jedynie krzewy. Natomiast projekt przewiduje nowe nasadzenia drzew, krzewów i bylin, które zrekompensują usunięcie krzewów.

Narodowy Instytut Dziedzictwa uwzględnił również w swojej opinii wpływ przedmiotowej inwestycji na stan zachowania murów obronnych miasta, w związku z realizacją przebudowy ul. Bulwar Filadelfijski, a w szczególności chodnika położonego przy murach. Zaistniała konieczność oceny zagrożenia zawilgoceniem murów miasta i pogorszenia ich stanu zachowania, w kontekście zaprojektowanego odprowadzenia wód opadowych w tym miejscu. Po analizie dokumentacji projektowej stwierdzono, że z punktu widzenia technicznego i technologicznego, zakładając prawidłowe, zgodne z projektem, wykonanie prac, nie powinny one prowadzić do zmiany zawilgocenia dolnych partii murów obronnych. Zaprojektowano odpowiednie spadki nawierzchni chodnika przy murach i nawierzchni ulicy, zapewniające odpływ wody opadowej w kierunku rzeki (zarówno w gruncie jak i na powierzchni). Jeżeli zatem, przedmiotowa inwestycja zostanie zrealizowana zgodnie z analizowaną dokumentacją projektową, to można wnioskować, że istnieje niska możliwość zawilgocenia murów wodami opadowymi, również dzięki właściwości trawnika zaprojektowanego w bezpośrednim sąsiedztwie murów (pomiędzy chodnikiem a murami), który wchłonie i rozszczy wody opadowe. Co więcej, położenie sieci wodnych i kanalizacyjnych zostało zaprojektowane w prawidłowej odległości od zabytkowych murów miasta, co wydaje się być istotne w przypadku awarii, skutkującej znacznym uwolnieniem wody z ww. sieci. Trzeba tu zaznaczyć, że na odbiór wód opadowych w okolicach murów obronnych, znaczący wpływ mogą mieć anomalie pogodowe, które skutkują przejściowymi trudnościami w odbiorze wody z niewralgicznych obszarów.

Należy tu dodać, że zgodnie z art. 36 ust. 3 Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, pozwolenia, o których mowa w art. 36 ust. 1 i 1a, mogą określać warunki, które zapobiegają uszkodzeniu lub zniszczeniu zabytku. Zatem Miejski Konserwator Zabytków w Toruniu, jak i Kujawsko-Pomorski Wojewódzki Konserwator Zabytków, mieli prawną możliwość wskazania w swoich orzeczeniach zezwalających na realizację przedmiotowej inwestycji warunków konserwatorskich, pozwalających na całościowy lub etapowany odbiór wykonanych przez inwestora prac budowlanych. Taki warunek pozwoliłby organom ochrony zabytków na dokonywanie bieżącej kontroli wykonywanych prac (dotyczących np. zachowania spadków powierzchni w celu odprowadzenia wód opadowych przy murach), w celu uniknięcia możliwości „uszkodzenia lub zniszczenia zabytku”. Niestety, w szczególności pozwolenie Miejskiego Konserwatora Zabytków z dnia 29.05.2019 (BMKZ.4125.3.60.2019.AWK), nie zawiera obowiązku odbioru końcowego, a tym bardziej częściowego, prac przez służby konserwatorskie, co wobec potrzeby zapewnienia prawidłowej realizacji inwestycji w bezpośredniej bliskości murów, wydaje się niezbędne.

Odnosząc się natomiast do kwestii wpływu projektowanego oświetlenia na percepcję widoku sylwety Starego Miasta w Toruniu ustalono, że celem inwestora, jest wprowadzenie nowoczesnego oświetlenia ulicznego, terenów i obiektów. Zaprojektowany system całościowego sterowania i kontroli urządzeń świetlnych, zrealizowany zgodnie z projektem, może zapewnić możliwości regulacji natężenia światła emitowanego przez punkty świetlne zlokalizowane na terenie bulwaru, dając też możliwość korekty wpływu światła po zmroku na ekspozycję sylwety Starego Miasta, w tym również dawnych murów obronnych miasta. Dzięki zastosowanym rozwiązaniom, projektowane oświetlenie zgodne jest z wytycznymi Miejskiego Konserwatora Zabytków, który podnosił konieczność podporządkowania wszystkich nowych iluminacji już istniejącemu oświetleniu. Nie mniej jednak to od sposobu użytkowania zależeć będzie faktyczny wpływ oświetlenia bulwarów na panoramę Torunia.

Zagadnienia archeologiczne

a. Historia i wyniki badań archeologicznych na obszarze inwestycji.

Na obszarze nabrzeża wiślanego, na wysokości Starego Miasta i zamku, systematyczne badania archeologiczne przeprowadzono jedynie na terenie Koszar Raławickich. W pozostałych przypadkach mieliśmy do czynienia z nadzorem archeologicznym, czyli w wykopach zrealizowanych przez wykonawcę robót ziemnych archeolog dokumentował lokalizację wykopów i profile (o ile ściany wykopów nie były oszalowane).

Obszar Koszar Raławickich oraz część terenu po gazowni miejskiej nie są objęte przedmiotową inwestycją, ponadto zmiany, które na tym obszarze miały miejsce, przebiegały inaczej niż na pozostałej części nabrzeża wiślanego. Tutaj w przeszłości znajdowały się zabudowania szpitala św. Ducha, klasztoru ss. Benedyktynek, a po ich likwidacji zbudowano m.in. Szaniec Panieński, obiekty związane z gazownią miejską. Systematyczne badania archeologiczne przeprowadzono na terenie Koszar Raławickich w 2002 roku, po zachodniej stronie budynku koszarowego. Zarejestrowano nawarstwienia datowane na średniowiecze i czasy nowożytne, odkryto pochówki i mury ceglane. Nie ma sprawozdania i opracowania wyników badań, zachowana dokumentacja z tych badań jest załącznikiem nr 3 do opracowania wyników nadzoru archeologicznego z 2009 roku¹⁷. W 2009 roku podczas nadzoru archeologicznego po wschodniej stronie budynku koszarowego w wykopie o wymiarach 14,0 m × 56,0 m i głębokości 0,5–3,0 m zarejestrowano nawarstwienia datowane na czasy współczesne¹⁸.

Na obszarze nabrzeża wiślanego, w granicach przedmiotowej inwestycji, wykonano niżej opisane badania archeologiczne:

1. W 1989 roku podczas nadzoru archeologicznego wzdłuż Ślimaka Getyńskiego, od mostu drogowego do ul. Bulwar Filadelfijski, w wykopie o szerokości 0,6–1,5 m i głębokości 0,8–1,0 m odkryto reliktury murów i nawarstwienia kulturowe datowane na czasy nowożytne¹⁹.
2. W 2001 roku wykonano badania archeologiczne przy Bramie Klasztornej²⁰, po stronie południowej bramy. W wykopie o wymiarach 5 m × 3,5 m i głębokości 2,9 m ustalono, że stopa fundamentowa bramy znajduje się 2 m poniżej obecnej powierzchni gruntu. Fundamenty bramy posadowiono na drewnianych palach, strop nawarstwień datowanych na późne średniowiecze znajduje się niewiele niżej niż obecny poziom powierzchni, a całec metr niżej od obecnej powierzchni.
3. W 2003 roku wykonano badania w okolicy Bramy Mostowej²¹, były prowadzone w trybie nadzoru archeologicznego, a wykopy zrealizowano w związku z budową przyłącza energetycznego, kanału ogólnospławnego i przepompowni ścieków. Na nabrzeżu w wykopie nr III o głębokości 2,64 m, w odległości ponad 8 m w kierunku południowo-zachodnim od Bramy Mostowej, zarejestrowano przekrój pionowy przez nawarstwienia kulturowe od obecnej powierzchni terenu do calca, który znajduje się na głębokości około 2,4 m. W profilu czytelne są kolejne poziomy użytkowania

¹⁷ R. Uziembło, *Rejestr stanowisk archeologicznych i znalezisk z terenu Torunia (część 2. za lata 1999–2011 z uzupełnieniami)*, Toruń 2013, 11/1 Koszary Raławickie, s. 28–29.

¹⁸ R. Uziembło, *Rejestr stanowisk archeologicznych i znalezisk z terenu Torunia (część 2. za lata 1999–2011 z uzupełnieniami)*, Toruń 2013, 11/3 Koszary Raławickie, s. 29.

¹⁹ R. Uziembło, *Rejestr stanowisk archeologicznych i znalezisk z terenu Torunia*, Toruń 2003, 34 Bulwar Filadelfijski, s. 39.

²⁰ L. Grzeszkiewicz-Kotlewska, M. Majewski, *Sprawozdanie z badań archeologicznych przy Bramie Klasztornej w Toruniu*, Toruń 2002, sygn. WUOZ A/0181.

²¹ L. Grzeszkiewicz-Kotlewska, *Sprawozdanie z badań archeologicznych przeprowadzonych przy Bramie Mostowej i na ul. Mostowej w Toruniu w 2003 roku*, Toruń 2003, sygn. WUOZ A/0226.

- nabrzeża, sposoby jego umacniania, początkowo faszyną, później kamiennymi brukami, warstwami gruzu. W wykopie nr IV, również na terenie nabrzeża, zarejestrowano fragmenty desek i drewnianych słupów, które są prawdopodobnie pozostałościami konstrukcji nabrzeża portowego.
4. W 2006 roku podczas nadzoru archeologicznego w okolicach Bramy Klasztornej w wykopie o długości 25 m, szerokości 0,8–4,0 m i głębokości 1,4–1,75–2,5–4,8 m zarejestrowano nawarstwienia datowane na czasy współczesne²².
 5. W 2007 roku podczas nadzoru archeologicznego przy skrzyżowaniu Ślimaka Getyńskiego z Bulwarem Filadelfijskim w wykopie o długości 26 m, szerokości 0,4 m i głębokości 0,8 zarejestrowano nawarstwienia datowane od XVIII do XX w. oraz relikty budynku, pieca datowanego na XVIII w. i muru obronnego datowanego na XIX w.²³
 6. W 2010 roku podczas nadzoru archeologicznego przy Baszcie Gołębnik, od strony Bulwaru Filadelfijskiego, w wykopie o szerokości 1,2 m i głębokości 2,5 m zarejestrowano nawarstwienia datowane na średniowiecze i czasy nowożytno-współczesne oraz odsłonięto fundament średniowiecznej baszty²⁴.
 7. W 2011 roku podczas nadzoru archeologicznego na południe od ul. Bulwar Filadelfijski, w okolicy budynku limnigrafu, w wykopie o długości 75 m, szerokości 0,3 m i głębokości 0,4 m zarejestrowano nawarstwienia datowane na czasy współczesne²⁵.

Obszar inwestycji znajdujący się w granicach objętych ochroną prawną, opisaną wyżej, wynosi około 4,7 ha (około 47000 m²). Opierając się na informacji o poziomach, na których znajduje się calec (przy Bramie Klasztornej ponad metr niżej od obecnego poziomu powierzchni, a przy Bramie Mostowej na głębokości 2,64 m) oraz z porównania planu Douglasa z 1793 roku ze stanem współczesnym, można przyjąć, że szerokość i miąższość nabrzeża ustabilizowała się w XVIII w., co umożliwia oszacowanie kubatury nawarstwień, jakie zalegają na tym obszarze oraz jak duża kubatura została do zbadania metodami archeologicznymi. Przyjmując, że średnia miąższość nawarstwień na tym terenie wynosi 1,5 m, to kubatura nawarstwień wynosić może około 70500 m³. Od tej kubatury nawarstwień należy odjąć kubaturę, którą objęto obserwacją podczas prac ziemnych, nadzorowanych wyżej opisanymi badaniami archeologicznymi, a wynosi ona około 500 m³, czyli zostaje 70000 m³ do zbadania. Przyjmując średnią miąższość nawarstwień wielkości 1 m, to kubatura nawarstwień wynosiłaby około 47000 m³, odejmując przebadane 500 m³ to zostaje 46500 m³ nawarstwień.

Z zaprezentowanego wyżej stanu wiedzy na temat nawarstwień kulturowych nabrzeża wiślanego na wysokości Starego Miasta i zamku krzyżackiego, wynikającego z przeprowadzonych na tym obszarze badań archeologicznych oraz z oszacowanej wielkości kubatury nawarstwień, uznać należy, że teren ten jest w niewielkim zakresie rozpoznany archeologicznie (0,7–1,08% szacowanej kubatury). Przy takim szacowaniu należy uwzględnić fakt, że część tych nawarstwień to współczesne nasypy powstałe np. podczas budowy schronu w okolicach Bramy Klasztornej, czy te związane z modernizacją nabrzeża na początku lat 70. XX w. i pomniejszyć te szacunki o około 40%, to i tak zostaje duża, nieprzebadana kubatura nawarstwień archeologicznych.

²² R. Uziembło, *Rejestr stanowisk archeologicznych i znalezisk z terenu Torunia (część 2. za lata 1999–2011 z uzupełnieniami)*, Toruń 2013, 40. Bulwar Filadelfijski, s. 41.

²³ R. Uziembło, *Rejestr stanowisk archeologicznych i znalezisk z terenu Torunia (część 2. za lata 1999–2011 z uzupełnieniami)*, Toruń 2013, 11/2 Koszary Raławickie, s. 29.

²⁴ R. Uziembło, *Rejestr stanowisk archeologicznych i znalezisk z terenu Torunia (część 2. za lata 1999–2011 z uzupełnieniami)*, Toruń 2013, 2. Baszta Gołębnik, s. 26.

²⁵ R. Uziembło, *Rejestr stanowisk archeologicznych i znalezisk z terenu Torunia (część 2. za lata 1999–2011 z uzupełnieniami)*, Toruń 2013, 39. Bulwar Filadelfijski, s. 41.

b. Ochrona dziedzictwa archeologicznego.

Część tego obszaru, tj.: ul. Flisacza i obszar pomiędzy ul. Flisaczą a murem miejskim (działka nr 59) oraz obszar działek nr 55/4 i 56 objęta jest ustaleniami miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego (uchwała nr 1177/2002 Rady Miasta Torunia z 12 września 2002r.) Dla terenu oznaczonego symbolem S01aOUK/ZP określono warunki ochrony konserwatorskiej dotyczące dziedzictwa archeologicznego:

1. Obowiązek uzyskania wytycznych konserwatorskich określających zakres, tryb i zasady prowadzenia prac archeologicznych na etapie wydawania decyzji o warunkach zabudowy i zagospodarowania terenu od Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków (§4, pkt 3, ppkt 1),
2. Obowiązek uzgadniania projektów budowlanych inwestycji wymagających prowadzenia prac ziemnych z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków (§4, pkt 3, ppkt 2),
3. Obowiązek przeprowadzenia wyprzedzających archeologicznych badań wykopaliskowych przy realizacji obiektów wymagających fundamentowania (§4, pkt 3, ppkt 3),
4. Obowiązek prowadzenia prac ziemnych związanych z realizacją infrastruktury technicznej pod stałym nadzorem archeologa (§4, pkt 3, ppkt 4).

Jak wynika z wcześniej omawianych dokumentów dla terenu, na którym realizowana jest omawiana inwestycja Kujawsko-Pomorski Wojewódzki Konserwator Zabytków wydał dwie decyzje dotyczące zakresu i rodzaju badań archeologicznych. W decyzji z 5 stycznia 2017 r. orzekł o nieustaleniu zakresu i rodzaju niezbędnych badań archeologicznych dla zagospodarowania terenów zielonych przedmiotowej inwestycji. Innymi słowy, Kujawsko-Pomorski Wojewódzki Konserwator Zabytków przyjął, że prowadzenie badań archeologicznych na przedmiotowym obszarze nie jest wymagane. Orzeczenie uzasadniono następującymi argumentami:

- inwestycja w większości prowadzona będzie po południowej stronie ul. Bulwar Filadelfijski, czyli na terenie zalewowym, związanym z działalnością rzeki Wisły,
- teren ten w dużym stopniu został przekształcony na początku lat 70. XX w. w związku ze zmianą zagospodarowania tego terenu,
- powyższe wnioski wynikają z analizy dokumentacji kartograficznej i dokumentacji z wcześniejszych badań archeologicznych.

W decyzji z dnia 10.04.2017 r. Kujawsko-Pomorski Konserwator Zabytków ustalił zakres badań: prace ziemne w zakresie inwestycji w ul. Św. Jakuba, ul. Flisaczaj, ul. Duchy Św., ul. Żeglarskiej i we wnętrzu Bramy Mostowej przy ul. Mostowej; oraz rodzaj badań: badania archeologiczne w trakcie inwestycji, z pełnym zakresem eksploracji i dokumentacji nawarstwień kulturowych zgodnie z zasadami metodyki badań archeologicznych, zabezpieczenie i wstępna konserwacja ruchomych zabytków archeologicznych.

W przypadku decyzji pierwszej, tj. z dnia 5 stycznia 2017 r. niezrozumiałym jest argument o zalewowym charakterze terenu na południe od ul. Bulwar Filadelfijski, uzasadniający odmowę ustalenia zakresu badań archeologicznych. Owszem częściowo obszar ten jest zalewany podczas powodzi, ale na wysokości Starego Miasta powodzie obejmują przede wszystkim obetonowaną wysoką skarpgę w bezpośrednim sąsiedztwie brzegu rzeki. Ponadto w przypadku wystąpienia powodzi badań archeologicznych nie prowadzi się, podobnie jak robót budowlanych.

Z analizy zdjęć (il. 8) wynika, że na początku lat 70. XX w. podczas zmiany zagospodarowania terenu, nie było już torów i magazynów związanych z koleją nabrzeżną, zasadniczo nie przekształcono całego terenu a jedynie dokonano korekt wysokościowych w jego strefie przybrzeżnej. Świadczą o tym m.in. zdjęcia przekazane przez WUOZ w Toruniu (il. 8a i 8b), wykonane 1 sierpnia 2022 r. podczas prowadzonych prac ziemnych w okolicach pomnika Oficerskiej Szkoły Marynarki Wojennej. Na zdjęciach widać warstwy piasku nasypanego podczas przebudowy na początku lat 70. XX w. Piaskiem

zasypano istniejącą wcześniej brukowaną drogę, widoczną m.in. na pocztówkach z początku XX w. (il. 7b i 8c), co świadczy o tym, że pod brukiem mogą znajdować się nawarstwienia sprzed 1888 r., czyli sprzed budowy kolei nabrzeżnej.

Na obszarze inwestycji, na którym nie ustalono zakresu i rodzaju niezbędnych badań archeologicznych, wykonano prace ziemne, podczas których odkryto nawarstwienia i relikty zabudowy, które spełniają definicję zabytku archeologicznego.

We wrześniu 2021 r. na wysokości ul. Łaziennej, po południowej stronie ul. Bulwar Filadelfijski wykonano wykop pod budowę pawilonu. Na zdjęciu z 16 września 2021 r. zarejestrowano układ nawarstwień w północnym i zachodnim profilu wykopu (il. 9). W profilu północnym znajdują się relikty kanału burzowego z końca XIX w., wykopem pod budowę kanału przecięto starsze nawarstwienia, będące w układzie zbliżonym do horyzontalnego, czytelne w profilu północnym i zachodnim wykopu. Podczas prac ziemnych usunięto z wykopu kilka metrów sześciennych nawarstwień nie poddając ich badaniom (il.10).

W kwietniu 2022 r. podczas prac ziemnych w pobliżu Bramy Żeglarskiej, po wschodniej stronie, odkopano koparką fragment ceglanego muru na kamiennym fundamencie, dość głęboko posadowionego, z otynkowanymi ścianami (il. 11). Z analizy historycznych materiałów wynika, że mogą to być relikty okazałej, murowanej budowli zadokumentowanej na planie Douglasa z 1793 r. w okolicach Bramy Żeglarskiej²⁶, po jej wschodniej stronie. Obiekt ten znajduje się również na planie Torunia z 1816 r. oraz został utrwalony na zdjęciu panoramy Torunia E. Flottwella z 1861 r. (il. 8). Na planie Torunia z około 1874 r. (il. 6) budowli w tym miejscu już nie ma i na młodszych planach Torunia również. W notatce służbowej z dnia 13 kwietnia 2022 r. z oględzin odsłoniętego muru, przesłanej do NID przez WUOZ w Toruniu, uznano, że „nie można w/w murów wiązać z budowlą wcześniejszą niż koniec XIX wieku”. Nie podano jednak źródeł w oparciu, o które sformułowano tak kategoryczny wniosek, wykluczający możliwość istnienia w nawarstwieńach nabrzeża wiślanego reliktyw budowli starszych niż koniec XIX w.

W sierpniu 2022 r. podczas prac ziemnych w pobliżu Bramy Żeglarskiej, po zachodniej stronie, odkopano koparką fragment ceglanego muru. W protokole z oględzin z 22 sierpnia 2022 r., stwierdzono że: „mamy tu do czynienia z fragmentem mocno zniszczonego współczesnymi ingerencjami [...] muru gotyckiego (wymiary cegieł 28 × 14 × 8 cm). Mur sięga do głębokości ok.: korona muru 118 cm od powierzchni gruntu, uchwycony skraj muru na gł. ok. 4 m (do dna wykopu). [...] Wokół muru znajdują się warstwy przemieszane – nasypowe.” W piśmie Kujawsko-Pomorskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków z dnia 26 sierpnia 2022 r., skierowanym do Narodowego Instytutu Dziedzictwa, uszczegółowiono informacje o murze, pisząc że został pobudowany „z cegieł wskazujących na ich gotyckie pochodzenie, jednak mur zbudowany jest bez zachowania jakiegokolwiek wątku układu cegieł charakterystycznego dla średniowiecza. Wokół muru nie stwierdzono nienaruszonych nawarstwień kulturowych, a jedynie nawarstwienia zasypiskowe (gruz ceglany wymieszany z ziemią, bez jakichkolwiek ruchomych zabytków archeologicznych, mogących wskazywać datę jego powstania).” W dniu 22 sierpnia 2022 r. Kujawsko-Pomorski Wojewódzki Konserwator Zabytków w Toruniu wydał decyzję nr ZAR.240.2022 nakazującą wstrzymanie robót i przeprowadzenie badań archeologicznych w niezbędnym zakresie. W dniu 26 sierpnia 2022 r. pracownik NID wykonał serię zdjęć muru i nawarstwień w wykopie. Mur był już częściowo zasypany a po jego wschodniej stronie pobudowano studnię kanalizacyjną (il. 11a). Na zdjęciu północnego profilu wykopu zwraca uwagę pewien szczegół, który być może jest wykopem pod budowę muru. Część nawarstwień jest już przysypana i nie można określić, na którym poziomie znajduje się początek

²⁶ S. Spadowski, <https://nowosci.com.pl/co-odkryli-robotnicy-na-torunskim-bulwarze-czy-to-fundament-wiezienia-i-co-dalej-z-budowa-pawilonow-zdjecia/ar/c15-16278345>

wykopu. Ten domniemany wykop pod budowę muru znajduje się około 2 m poniżej obecnego poziomu powierzchni (asfalt ul. Bulwar Filadelfijski) i prawdopodobnie przecina całec (il. 11b). W protokole z 22 sierpnia 2022 r. fragment tekstu „uchwycony skraj muru na gł. ok. 4 m (do dna wykopu)” informuje chyba o poziomie stopy fundamentowej, co zapewne ustalono podczas badań archeologicznych.

W dniu 23 sierpnia 2022 r. zgłoszono do WUOZ w Toruniu odkrycie przy brzegu Wisły, po wschodniej stronie mostu drogowego w Toruniu, reliktyw prawdopodobnie szkuty pochodzącej z XV-XVI w. W ww. piśmie Kujawsko-Pomorskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Toruniu z 26 sierpnia 2022 r. do NID, poinformowano, że znaleziska nie należy łączyć z pracami budowlanymi prowadzonymi na terenie przedmiotowej inwestycji. Istotnie relikty prawdopodobnej szkuty znaleziono poza terenem inwestycji, ale z dużym prawdopodobieństwem można je łączyć z portem rzeczonym, który funkcjonował na nabrzeżu od początku istnienia miasta.

Odnosząc się do historii przekształceń nabrzeża wiślanego na wysokości Starego Miasta i zamku krzyżackiego, a także wyników dotychczasowych badań archeologicznych, należy stwierdzić, że przynajmniej na części obszaru realizowanej inwestycji znajdują się relikty wielowiekowego osadnictwa związanego m.in. z historycznym portem rzeczonym. Wprawdzie istotnym przebudowom podlegało nabrzeże bezpośrednio na styku z rzeką, ale działania te realizowane były w dość wąskim pasie, im dalej od brzegu rzeki w kierunku miasta tym nawarstwienia wytworzone przez stulecia były w mniejszym stopniu narażone na zniszczenia. Ingerowano przede wszystkim powierzchniowo i zazwyczaj dość płytko. Dowodem na obecność zabytków archeologicznych na obszarze objętym inwestycją, a jednocześnie chronionym prawnie, są zarejestrowane – podczas prac ziemnych prowadzonych w ramach przedmiotowej inwestycji – warstwy kulturowe uchwycone w wykopie pod pawilon na wysokości ulicy Łaziennej (il. 9 i 10), relikty budowli znalezione w głębokim wykopie po wschodniej stronie Bramy Żeglarskiej (il. 11) i relikty muru znalezione w głębokim wykopie po zachodniej stronie Bramy Żeglarskiej (il. 11a i 11b).

Wnioski:

Mając na uwadze istniejący stan Bulwaru Filadelfijskiego, inicjatywę dążącą do podniesienia standardu technicznego i estetycznego tej eksponowanej przestrzeni, należy uznać za działanie idące we właściwym kierunku. Jej oddziaływanie społeczne w zakresie dostępności miejsca światowego dziedzictwa UNESCO, powiązanej z funkcjami turystyczno-usługowymi bulwaru, wpisuje się w ideę popularyzacji wartości tego obszaru, czyniąc zeń aktywną społecznie przestrzeń, przyczyniającą się do wzmocnienia społecznej percepcji wartości światowego dziedzictwa UNESCO. Jednocześnie jednak realizacja takiego zamierzenia nie może naruszać wartości miejsca światowego dziedzictwa UNESCO, w tym jego integralności i autentyczności oraz powinna być realizowana zgodnie ze standardami ochrony i zarządzania miejscami światowego dziedzictwa UNESCO. Warto przypomnieć, że obszar na którym znajduje się opiniowana inwestycja jest częścią pomnika historii i również z tego względu zarówno na etapie przygotowania inwestycji, uzyskiwania pozwoleń konserwatorskich, jak i jej realizacji, wymagana była szczególna dbałość. Oznacza to, w szczególności, że niezbędne było dokonanie oceny wpływu projektu nowego sposobu zagospodarowania Bulwaru Filadelfijskiego na ochronę wartości miejsca światowego dziedzictwa UNESCO, uwzględniającej m.in. analizę widokową wpływu projektowanych pawilonów na ochronę panoramy miasta od strony Wisły. Każdy wprowadzany współcześnie element powinien być bowiem niewidocznym dopełnieniem, a przede wszystkim istnieć tylko w takim zakresie, jaki jest absolutnie niezbędny. Dodatkowo brak planu zarządzania, który określa kierunki rozwoju i ewentualne przekształcenia w najbliższym otoczeniu

miejsca światowego dziedzictwa, w sposób zapewniający ochronę Wyjątkowej Uniwersalnej Wartości miejsca światowego dziedzictwa, przyczynił się do zaistniałej sytuacji.

Podsumowując, w odniesieniu do zakresu opinii, odnoszącej się do 4 zagadnień określonych w przedmiocie i celu opinii, należy stwierdzić:

1. Wpływ budowy pawilonów na panoramę (z widoku po przeciwległej stronie Wisły, z trasy spacerowej przy Wiśle i ze Starego Miasta schodząc do bram).

W opinii Narodowego Instytutu Dziedzictwa, dwa pawilony z platformami widokowymi, ze względu na ich niewielkie rozmiary w stosunku do rozległości bulwaru i sylwety średniowiecznego miasta, nie będą w sposób znaczący wpływały na percepcję panoramy Średniowiecznego Miasta w Toruniu – miejsca światowego dziedzictwa, widzianą z przeciwległego brzegu Wisły (przede wszystkim z platformy widokowej przy ul. Majdany oraz z mostu im. Józefa Piłsudskiego, położonych w granicach strefy buforowej miejsca światowego dziedzictwa UNESCO.

Jednak **zlokalizowanie pawilonów na osi bram miejskich** położonych przy ul. Żeglarskiej i ul. Łaziennej spowoduje, że w odbiorze widza znajdującego się przed elewacją frontową pawilonów bądź na bulwarze spacerowym, wgląd na dawne bramy miasta oraz mury będzie **całkowicie przesłonięty**. **Negatywnie oceniana** jest również przez Instytut **lokalizacja pawilonów** z platformami widokowymi na osi bram miejskich, w kontekście ich położenia na zakończeniach osi widokowych prowadzących z ul. Łaziennej i ul. Żeglarskiej przez bramy miejskie w kierunku Wisły. Wpływ na historyczne powiązania widokowe na linii miasto – rzeka, wynika z dużej powierzchni platform widokowych, znacznie wysuniętych w stronę Wisły, co skutkuje **redukcją utrwalonego widoku na rzekę Wisłę od strony Zespołu Staromiejskiego Torunia**.

Zaprojektowana kubatura tych dwóch obiektów w kontekście jej wpływu na percepcję bram miejskich i murów obronnych z bliskiej perspektywy, bez wątplenia stanowi negatywnie oceniany element planowanego zagospodarowania Bulwarów Filadelfijskich w Toruniu.

2. Przebudowa chodnika i jej wpływ na zachowanie murów miejskich.

Narodowy Instytut Dziedzictwa, ocenił wpływ przedmiotowej inwestycji na stan zachowania murów obronnych miasta, w związku z przebudową chodnika położonego przy murach, jako **niezagrożający ich zabytkowym walorom**. Z punktu widzenia technicznego i technologicznego nie powinno dojść do zmiany zawilgocenia dolnych partii murów obronnych, pod warunkiem, że przedmiotowa inwestycja zostanie zrealizowana zgodnie z przedstawioną dokumentacją projektową.

3. Projekt oświetlenia i jego wpływ na odbiór nocny panoramy.

Zdaniem Instytutu, wpływ projektowanego **oświetlenia terenu bulwarów** na percepcję widoku sylwety Starego Miasta w Toruniu po zmroku, oceniony na podstawie dokumentacji projektowej, **nie powinien mieć negatywnego oddziaływania**. Jednak kwestia ta, może zostać w pełni oceniana dopiero po zrealizowaniu tej części inwestycji i uruchomieniu oświetlenia ulicznego, terenów i obiektów po zmroku. Ponieważ zaprojektowany system całościowego sterowania i kontroli urządzeń świetlnych, zrealizowany zgodnie z projektem, może zapewnić możliwości regulacji natężenia światła emitowanego przez punkty świetlne zlokalizowane na terenie bulwaru, istnieje możliwość korekty

wpływu światła po zmroku na ekspozycję sylwetki Starego Miasta, w tym również dawnych murów obronnych miasta.

4. Ochrona dziedzictwa archeologicznego.

Należy pamiętać, że wartości zabytkowe odnoszą się nie tylko do widocznych na powierzchni zachowanych układów urbanistycznych, lecz w znacznej mierze także do ukrytych pod ziemią pozostałości historycznego rozwoju ośrodków miejskich, będących domeną archeologii. W wielu przypadkach wobec braku archiwaliów archeologia pozostaje jedynym źródłem informacji do odtwarzania dziejów ośrodków miejskich. W związku z tym szczególnie istotne jest stosowanie wysokich standardów badań archeologicznych prowadzonych na tego typu obszarach, jak też zasad zachowania nieruchomości zabytków archeologicznych.

W omawianym przypadku właściwa ochrona zabytków archeologicznych polegać powinna na ustaleniu odpowiedniego zakresu programu i wykonania badań archeologicznych.

Dla obszaru przedmiotowej inwestycji wydano dwie decyzje dotyczące zakresu i rodzaju badań archeologicznych, z których tylko decyzja z dnia 10 kwietnia 2017r. we właściwy sposób zabezpieczała ochronę dziedzictwa archeologicznego. Natomiast w decyzji z dnia 5 stycznia 2017 r. nie ustalono zakresu i rodzaju niezbędnych badań archeologicznych, co spowodowało, że nie przeprowadzono archeologicznych badań ratowniczych na większości obszaru inwestycji, a w konsekwencji nie zapewniono ochrony dziedzictwa archeologicznego. W decyzji tej oraz w pismach wyjaśniających K-PWKZ utrzymywał, że na terenie inwestycji są nawarstwienia tzw. przemieszane, których nie ma potrzeby badać. Potwierdzono to w notatce służbowej z 13 kwietnia 2022 r., sporządzonej w związku z odkopaniem po wschodniej stronie Bramy Żeglarskiej muru, w której stwierdzono, że na terenie inwestycji nie może być murów starszych niż z końca XIX w. Odkrycie muru podczas kopania głębokiego wykopu pod studnię kanalizacyjną, po zachodniej stronie Bramy Żeglarskiej było powodem wydania decyzji K-PWKZ z dnia 22 sierpnia 2022 r., o wstrzymaniu prac budowlanych i nakazie przeprowadzenia prac archeologicznych. W decyzji stwierdzono, że na terenie inwestycji znajduje się „fragment muru gotyckiego”, a nakaz uzasadniono: „Ze względu na interes społeczny – odkrycie fragmentu muru mającego niewątpliwie nieocenione znaczenie dla historii Torunia – Pomnika Historii i zabytku wpisanego na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO, a tym samym dla miasta i jego mieszkańców”, decyzji nadano rygor natychmiastowej wykonalności.

Obszar objęty przedmiotową inwestycją był od średniowiecza częścią miasta związaną z funkcjonującym tutaj portem rzeczny. Jego niewielkie rozpoznanie archeologiczne sprawia, że każda inwestycja związana z pracami ziemnymi, szczególnie ingerująca głęboko w ziemię, powinna być poprzedzona archeologicznymi badaniami ratowniczymi. Wynika to z obowiązujących przepisów prawa, z metodyki i metodologii badań archeologicznych wyłożonych w takich pracach jak: *Teoria i praktyka badań archeologicznych*²⁷, *Przeszłość społeczna. Próba konceptualizacji*²⁸, a także wdrożonych przez Generalnego Konserwatora Zabytków do stosowania przy wydawaniu decyzji przez wojewódzkich konserwatorów zabytków wytycznych pn. *Standardy prowadzenia badań archeologicznych, cz. 2, Badania inwazyjne lądowe*²⁹.

²⁷ *Teoria i praktyka badań archeologicznych*, t. I – red. W. Hensel, G. Donato, S. Tabaczyński, 1986; t. II, III – red. W. Hensel, S. Tabaczyński, P. Urbańczyk, 1995, 1998.

²⁸ *Przeszłość społeczna. Próba konceptualizacji*, red. S. Tabaczyński, A. Marciniak, D. Cyngot, A. Zalewska, Poznań 2012.

²⁹ *Kurier Konserwatorski*, nr 18, 2020.

Brak przeprowadzania badań w miejscu inwestycji nie pozwala w obecnym stanie wiedzy na stwierdzenie jaki jest zakres zniszczenia dziedzictwa archeologicznego w związku z zrealizowanymi dotychczas pracami.

Opinię opracowali:

Ireneusz Gola – główny specjalista, Zespół do spraw monitoringu zabytków

Anna Marconi-Betka – kierownik Zespołu do spraw monitoringu zabytków

Jakub Wrzosek (w zakresie archeologii)